Кр.
Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1925 чылда үндезилеттинген ◆ № 6 (14206) ◆ 1990 чылдың январь 7, воскресенье ◆ Өртээ 3 көп.

БӨГҮНГҮ НОМЕРДЕ:
● «Сылдысчыгаш» чагааларыңарны манап тур
● Чаа ыры—«Ыдык. Тайгам»
● Видеосалоннарны контрольдаар
● Почта хандырылгазы силерде канды-гыл?
● Көрүкчүнүң бодалы

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң улус депутады, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ырак-узак «Тере-Хөл» совхозтуң ажылшчилери-биле ужуражып, аңаа чеде берген. Ук ажылагыйның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдези, совхозтуң ажылчыннарының ажыл, амыдыралы-биле ол танышкан. Г. Ч. Ширшин Кунгуртугга барган дораанна, кадыр-берт Балыктыгның, Каргының малчыннарына, сарлыкчыларына чедип, элээн каш кыштаглларны эргип кезээн, Сарыг-Хөлде сүт-бараан фермазының кыштаглаашкын байдалы-биле танышкан. Ниитизи-биле кыштаглаашкында шиитпирлээр ужурлуг дүвүренчиг байдалдарның барын ол айыткан.

ССРЭ-ниң улус депутады-биле кады СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол, «Тере-Хөл» совхозтуң директору С. Д. Седен-оол, партком секретары А. К. Бегзи болгаш ажыл-агыйның өске-даа удуртукчулары, специалистери чораан.

Январь 4-түн кежээзинде Г. Ч. Ширшин Кунгуртуг суурнуң Культура бажыңына совхозтуң ажыл-ишчилери, суурнуң чурттакчылары-биле ужурашкан. СЭКП ТК-ның чоокта чаагы Пленумнарының, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ийги Съездизиниң канчаар эрткениниң дугайын, кандыг шиитпирлер хүлээп алдыганын ол чугаалап берген. Съездиге чурттуң экономиктиг байдалын экижидер талазы-биле чазактың программазын кайы хире чидиг маргылдаалар түнелинде хүлээп алганын Г. Ч. Ширшин чонга тайылбырлап, ындыг байдалдарда шын шиитпирлер, оруктар шилиттинип турарын чугаалаан. Ооң-биле чергелештир сү талазы-биле бистиң республикага кылып чорудар хемчеглерге база доктааган.

Эң чугула чүве болза, чоннуң хереглел бараннарын бүдүрерин көвүдедири, ачы-дуза чедирилгезин экижидери болур деп, ол онзалап демдеглээн. СЭКП ТК-ның декабрь 25-те болган элчег чок Пленумунга Литваның Компартиязының XX съездизиниң шиитпирлери-биле холбашкан айтырыгларны чыылганнарга чугаалап, бодунуң бодалын ол илереткен. Амгы үеде чугула соруга болза, партияның чаңгыс эвин хандырары болур деп демдеглээн.

Чоннуң сырый каттыжылгазын чедип алырының, сагылга-чуруму быжыглаарының, кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди күштелдиреринің чугулазын ол айыткан.

Г. Ч. Ширшин «Тере-Хөл» совхозтуң социал-экономиктиг байдалдарынга, дарый шиитпирлээр айтырыгларга база доктаап, ол талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылырын чугулалап демдеглээн.

Ырак черде турар ажылагыйның экономиказын бүгү тала-биле быжыглаары — хүннүң чугула айтырыы. Бо совхозче республика төвүнден кичээнгей кошкак. Суурда электри станциязы ийи чыл болгаш үрелип эгелээн. Аңаа техниктиг ажаалданы чорутпаан. Электри-биле хандырылгага «Тыва коммунэнергонуң» дузазы чугула болу берген. Гидростанцияны маңаа кылырын планнап турар.

Чоннуң аргыжылгазының айтырыы. Самолёттар хонар шөлдү кылыры тергиин негеттинип келген. Совхозтуң материал-техниктиг базазын быжыглап, маңаа автопаркты ажыдарын, нефтебааза-ны тургузарын, Тере-Хөлдүң балык-байлаңын өстүрерин, хөлде торфтан одаар үүлдү белеткээрин, суурга хеп даараар, хөрек-тээштер кылыр, кат чыыр, эм оттар чыыр, хөл балыын ыштап, кургадыр, алгы-кешти болбаазырадыр кооперативтерни, бригадаларны тургузарының чугулазын Григорий Чоодуевич онзалап демдеглээн.

ССРЭ-ниң улус депутады Г. Ч. Ширшин-биле ужуражылгага школада башкы Надежда Оюн, Оожан Максим, Вячеслав Шоожун, Шыырап Доржу, Сундуй Өлзей, Александр Шойлаа, Эрес-оол Сат, Алексей Доржуй, Донгак Хертек, Петр Хүрлик, Владимир Балган, Нюра Бархөө, Даңгаа Хеймер-оол, Павел Начын, Федор Сенди болгаш оон-даа өскелер айтырыларны салып, санал-оналды бергеннер.

Г. Ч. Ширшин соңгукчуларның хөй санныг саналдарын дыңнап, бо чугула айтырыларны өөренип көрүп, боттуг дузаны чедирери-биле «Тере-Хөл» совхозтуң социал-экономиктиг байдалын улам экижидериниң талазы-биле тускай программаны ажылдап кылгаш, ону амыдыралга боттандырарының чугулазын онзалап демдеглээн.

Ондар ОХЕМЧИК.

ЧУРУКТАРДА: Г. Ч. Ширшин Каргының малчыннары-биле чугаалажып турары; малчыннарның уруглары.

Авторнуң фотолары.

«ХЕРЕЛ»—ТУДУГЖУ КООПЕРАТИВ

Баштайгы базым

Статистиканың республика эргелелиниң бажыңының артыы чартыында чаа эгелээн тудугда шупту-ла тыва тудугжулар ажылдап турарын эткен-дүшкен кижилер эскерген боор. Ол дээрге «Херел» кооперативтиң кежигүннери-дир. Бо кооперативти даңзылаандан бээр чаа-ла чартык чыл хире болган. Ындыг-даа болза, 3 чыл бурунгаар коллектив болуп ол тургустунган. Бо үениң иштинде Кызыл районнуң тудугларына бодун ажыл-ишчи коллектив кылдыр көргүскен.

«Херел» кооператив «Кызыл» агрофирманың баазазынга бут кырынга турып, быжыглап келген. Агрофирманың тудугларындан аңгыда, кооператив өске организацияларның объектилеринге дугуржулга өзүгаар ажылдап турар. Кооперативтиң кежигүннери аңгы-аңгы мергежилдиң тудугжулары. Оларның чамдыктары ийи-үш-даа мергежилди эки билир, ынчангаш тудугларны ыяш, туйбу, бетон дээш кайы-даа материалдан тудуп болурлар. Кооперативтиң тудугжулары эвээш эвес тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Ооң хөй кезиин Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозтуң тудугларынга шиңгээдип алганнар. Мыйыстыг бода малдың фермазының эде дерилгезинге, хой кажаалларының септелгезинге, ийи аал ишти чурттаар чурттарга бажыңнарының тудуунга, школа септелгезинге ажылдап турганнар. Ам «Тыва тудуг» девискээр тудуг катыжыышкынының бүдүрүлге лабораториязының тудуунда ажылдап турарлар. Кооперативтиң тудугжуларының кол күжү мында, а бир бригада Шамбалыгда, өскези Садыг министерствозунуң баазазында столовая, гараж тудуунда ажылдавышаан.

Кооперативтиң ажылын колдунда үш кижи углапбаштап турар. Кооперативтиң даргазы Ким-оол Монгуш, прораб Алексей Бады, тудуг материалдары-биле хандырарын Чиндол Мечин харыылап турар. Тудугжуларның ажылының бүдүрүкчүлүү, темпизиниң бедии тудуг материалдары-биле эки хандырылгадан кончуг хамааржыр. Тудуг черлериниң бригадалары ышкаш материалдар-биле кажан хандырарын кооператорлар манап орбас. Ол-бо чоруп, материалдарны аргалыг-ла болза, баш бурунгаар тып алырын кызарлар. Ындыгдаа болза, өске тудуг бригадаларында дег ажылдың эң нарын чери материалдар-биле хандырылга бооп турар. Тудугну тударын чагаан организацияның фондулары бар-даа болза, ыяш, туйбу, бетон бооп, ооң «хуула» бээри берге херек. Эң ылаңгыя бетон плиталар дыка тывылбас.

Бодунуң материал-техниктиг баазазын «Херел» кооператив база тургузуп эгелээн. Улуг эвес чүк машиназы биле автокранны садып алганнар.

— Чүк сөөртүр машина хөлезизи көвүдеп барды. Айда 7 мун рубль чеде бээр хире ийин — деп, кооператорлар аразында чугаалажып олурдулар.

Бир эвес тудугжу бригадаларны алыр болза, ында материал сөөртүр машинаның хөлезизин кым санап олурарыл? Тудугжу кооперативтерниң чүү хире ажыктыг бооп болурун чаңгыс бо чижек херечилеп турар-дыр.

Херелчилериң чүк сөөртүр улуг машиназы чок. Автобаазалардан машина хөлезилээр ужурга таваржып турарлар. А машиназын кооператорларга хөлезиледип турар автобааза ооң өртеккөлезизин аргалыг-ла болза, көвүдедирин оралдажыры чугаажок.

— Чоокку үеде улуг чүк машиназын садып алыр болза эки-дир — деп, олар шиитпирлээннер. Бир эвес чүк машиназын садып апса, чарыгдалдары элээн кызырлыр.

Суургалыг кранны база хөлезилеп турар. Ооң хөлезизиниң өртээ база-ла эвээш эвес. Кранны 1 шак иштинде ажыглааны дээш, 4 рубль 45 көпеекти кооператив төлээр. А бүдүн ай иштинде 1371 рубль боор. Алызы барын ындыг кранны кооператорлар садып ап, орулгазын улам көвүдедип, чарыгдалын эвээжедип-даа алыр чадапчоктар.

Кооперативтиң дөзү — бригадалар. Ында ажылчыннарның бедик бүдүрүкчүлүг, эки шынарлыг ажылындан, корум-чурумундан кооперативтиң ажылының түнелди, чагыкчыларының аразында ат-алдары хамааржыр. Кооперативке тудуг туттуруп алыр дээш кээп турар чагыкчылар бар. Оозун бодаарга, «Херелдің» тудугжуларының ажылы ындыг-ла багай эвес хевирлиг. Чагыкчыларның кичээнгейин чүгле эки шынарлыг ажыл-биле хаара тудар апаар болгай. Кооперативтиң тудугжу бригадаларының ажылын бригадирлер Баян-оол Монгуш, Владимир Ооржак, Мөнге-Доржу Сат билдилиг удуртуп турарлар.

«Херел» кооперативти даңзылаандан бээр чаа-ла чартык чыл бооп турар деп бижээн мен. Ол дээрге ажылиштин шуудаарынга хөй эвес үе-дир. Ынчалза-даа тыва тудугжуларның кооперативиниң баштайгы базымнары кошкак эвес-тир. Оларның ажылдап турарын көргеш, нижиниң сеткилинге «Ажылижиңер — чогумчалыг-ла болзун!» деп күзел тыптып кээр чорду.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ИДЕОЛОГИЯ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ — ФЕРМАДА

СЭКП Таңды райкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизи О. К. Дамдын, өске-даа ажылдакчылар черчер Советтериниң сонгулдаларынга уткуштур тайылбыр ажылын күш-ажылчы коллективтерде чорудуп эгелээн. Оларның-биле кады агиткультбригада база.

«Сосновское» дуржулгабүдүрүлге ажыл-агыйының Хадың-Аксы, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Успенка, Тока аттыг совхозтун Кулузун фермаларынга лекцияны номчуп, концертти көргүскен. «Коммунизмниң херели», «Россия» совхозтарның фермаларынче үнүүшкүннерни планнап турар.

Агиткультбригаданың программазында интернационалчы номерлер хөй: орус, тыва, моол ырлар. Чалгаашүшпен кижилерни сойгалаан баснялар база кирип турар. Идеология килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы, «Меңги» чечен чогаал белүүнүн кежигүнү В. С. Иргит бодунуң шулуктерин номчаан. Райкүүскомнуң ниити килдис эргелекчизи К. С. Саал, бот-тывынгыр артистер А. Оюн, О. Шавы дээш өскедаа күүседикчилерни көдээ ишчилер сонуургал-биле хүлээп алган.

Килдис бүгү чурттакчылыг суурларда агитаторлар семинарын эрттирген. Соңгулдаларга белеткел үезинде чон аразынче кирип ажылдаар сорулга салдынган.

Соян ЗАЙЦЕВ.
СЭКП Таңды райкомунуң идеология килдизиниң инструктору.

Публицистика

КӨДЭЭ ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛЫНЧЕ КӨРНҮР

Көдээ ажыл-агыйны чеже-даа аңгы-аңгы терминнер биле адаарга, ооң кол ужур-уткасы хевээр артып каар болгай. Чүү-даа үвеин «үлетпүржүдеринге» ынаавыс аайлыг эвес, ам база-ла көдээ ажыл-агый дивейн, агроүлетпүр дижип турар апарган бис.

Көдээ ажыл-агый хожудаңгай. Сөөлгү 10-15 чылдарда черниң дүжүткүрүн сайзыраңгай чурттар ийи-үш катап улгаттырган, а бистиң чуртувус харын-даа дорайтаарының кырында келген. Ынчангаш бо чоокку ийи-үш чыл иштинде тургустунган байдалды өдер дээш, өске шиитпирлиг хемчеглерни албас болза, эде тургустунуушкуннуң идеялары ботаннайын барып болур. Ооң ужуру-биле экономиктиг реформаны чорудуп, дүвүренчиг кризистен уштунарының аргаларын дилеп турар. Көдээ ажыл-агыйның шак ынчаар калбаа-биле чыдып калганының чылдаганнарын айтыр болза, ол эмгежок. Ооң бирээзи — көдээ чоннуң социал амыдыралының куду деңнелдии.

Бистиң республикага хамаарыштыр алырга, ол он-он чылдарда эрги туружунда хевээр арткан амыдырал байдалдары-дыр. Чижээ, бистиң малчыннарывыстың амыдыралы үжен-дөртен чылдар бурунгаар канчаар турган болдур, барык өскерилге чок. Кол-ла чүве — малчын кижиниң эрге чогу: ол хилинчек чокка-ла малын малдап олурар. А ооң кырында чеже «начальник» бар-дыр? Бригадир, зоотехник, мал эмчизи, партком секретары, совхоз директору, партия райкомунуң инструктору, килдис эргелекчизи, төптен сургакчылаан төлээлер... Олар шупту малчынга кандыг тодаргай дуза көргүзүп турарыл? Улуг нуруузунда ол хөй улуг-биче даргалар үүгле айтып-айтып, азы чеме-хала көргүскеш, эки дизе, малчыннарның дилээн, негелделерин демдеглеп, бижип алыр. Че харын, амгы демократчыдылганың үезинде биезги ышкаш, кончуттунар - чаңчаттынарындан чамдык даргалар сестир апарган. Ынчалза-даа ол «үнүүшкүннериниң» дээштии бар бе, ынчаш? Маңаа хамаарыштыр ийи-бир чижектен киирзе артык эвес.

Чоокта чаа Бии-Хем районунуң малчыннарында кыштаглаашкынны сонуургап чораан бис. Элээн хөй черлерге баргыладывыс. Ниитизи-биле байдал ундаранчыг. А малчыннарның социал айтырыглары үезинде шиитпирлеттинмейн турары кончуг четпес. Чижээ, «Өөк» совхозтуң Чанзаш хойжу бригадазының малчыннарының чурттап орар байдалы хиреліг. Ылаңгыя Байск деп черде бөлүк хойжуларның үүрмек четпес түүлдерин маңаа адап, санаар болза, арбын-на. Оларның чамдыызы печка аастары, ооң кырында демири чок олурар. Чадагай печкага канчап чем хайындырарыл? Ындыг таварылгада биеэги-ле өглеринде суугуларын одап эгелээр. Бактың кырынга бак улажыр дээн ышкаш, кудуу база үрелген. Дус, мал чеминиң чедирилгези үзүктелиишкинниг. Культура, эмчи хандырылгазы шуут чок. «Чежеда даргa кээрге, чугаалапла турар улус-тур бис. Олар блокнодунда демдеглеп ап-ла турар боор чораан» деп, хойжулар Роза Монгуш, Дарый-оол Ооржак, Чинчи Монгуш чугаалаар.

Республиканың кайы-даа совхозунда малчыннарның, тараажыларның, механизаторларның социал адыры хөгжүп чадап турар. Чаагайжыды туттунган бажыңнарлыг суурлар ийи-чаңгыс, кол нуруузунда район төптеринде, Чаа-Хөл, Сукпак суурларда сөөлгү чылдарда ажыглалга киирген бажыңнар чылыг суглуг. А арткан суурлар болгаш малчын коданнар ындыг чаагайжыдылганы безин дүжүнге-даа көрбээннер.

Суур улуг-даа, биче-даа болза, ында чон крандан агып турар изиг, соок суглуг, чылыг, чырык киирип каан бажыңнарга чурттаар эргези чүге чок деп? Харындаа чай чок, бачым сезонныг ажылдыг кижилерге эки амыдырал байдалы дөгүмнүг болбайн аан. Ындыг турбуже, шаг-шаандан тура көдээ дээрге-ле чыдып калган амыдырал деп башта сиңирип алган болгаш, ооң хөгжүлдезин ийиги чергении кылдыр көрүп чораан бис. Ооң уламындан хөй кижилер, ылаңгыя аныяктар хоорай черлерже чүткүүр, аңаа чурттаксаар. Кижилер чокта көдээ ажыл-агый каая хөгжүүр ийик? Ындыг болганының ужурундан көдээ черлерде бедик мергежилдиг, класстыг специалистер чедишпес, а ортумак эртемиг кижилерниң билии амгы үениң негелделериннe дүүшпес. Түүнели —чедир алдынмаан тараа, эът, сүт, дүк, ногаа, картофель. Азы өскээр чугаалаарга, ол дээрге чоннуң ниити амыдырал деңнелиниң кудулаары, хөй кижилерниң бодунуң амыдырал-чуртталгазынга сагыш ханмазы, чөптүг чорукка бүзүрелин чидирери-дир. Бо бүгүнү бис боттарывыстың бөгүнгү амыдыралывыстан көрүп турар бис. Ол дугайында ССРЭ-ниң улус депутаттары сессияларынга чугаалажып турар, парлалга, радио, телевидениениң дамчыдылгалары, аңаа чоннуң чагаалары бадыткалдыы-биле хөйнү көргүзүп турар. А бо байдалдан уштунарының оруктары кайыл? Кым айтып бээрил?

Көдээ чоннуң амыдыралынче көрнүр — бир кол орук бо. Ынчангаш бистиң «Шын» солун-даа болза, көдээниң социал айтырыгларын тургузуп, мында четпестерни болгаш бергелерни ажып эртериниң оруктарын хөй-биле кады дилеп турар. Ооң бир чижээнге бо күзүн малчыннарның амыдыралынга хамаарыштыр социал программаны хүлээп алыр дугайында санал болган. («Огулуг түүнел үнер бе?», октябрь 3-те үнген 230 дугаар солун). Ынчалза-даа бо үүлдү деткип, солуче материал бижээн малчын чок. Ооң чылдагааны билдингир — бирээде, солун номчувас, номчуза-даа кыры-биле үүгүртү көөр, боданмас чоруувус, ийинде, чүнү-даа үстүнден шиитпирлээр боорга, «даргалар билир ыйнаан» дээр чаңчыккан хөөнүвүс, «хоржок чүвени канчаар» деп тоомча чок олурар чоруувус болдур ийин. А бо бүгүнүң үнген дөзү — көдээни бодал чокка чагырып, дужаап келгенинде. Ынчангаш көдээ ишчи эрге-шөлээ чок, бодал чок күүседикчи апарган. Ооң ужурундан «черниң ээзи» чок деп түүнелге келгенивис бо.

Мурнунда «биче буурай» диртип турган чоннарның санынга кирип турган тыва улус база-ла үүгле акы-дуналышкы дузаны эвес, а дыка хөй багай талаларны «шиңгээдип» алганын ам чаа медереп билип турар бис. Ылаңгыя ажыл-агый удуртулгазының чагырып-дужаар принципин — кончуг чедимчелии-биле. Ынчангаш ажыл-агыйны угаан-медерелдиг, эптиг-чөптүг кылдыр удуртуп башкарарының орнунга, үстүнден бодал чок, шынга үндезилеттинмээн айтыышкыннарны база-ла бодал чокка сагып чораанындан ыглаксанчыг түүнелдерге келген бис. Тыва экономиктиг көргүзүглериниң дыка хөйүнге аскап, хожудап турар, а дерзии үүлгедиглер, ужур-дүрүм чок чурум үрээшкиннери-биле РСФСР-де барык мурнуу одуругда «чүткүдүп» олурар.

Хандыр сайгарып көөрге, чажыртынган хевир-биле көдээ ажыл-ишчини чулуп турар үүл арткан. Ол үүл дээрге, аъш-чемниң кол будүрүкчүлери — көдээ ишчилерниң ажыл төлевири куду, пенсиязы болгаш өске-даа күрүне дузаламчызы эвээш, шөлээзи үүгле 18 календарь хонукту турган. А 24 хонукту контора ажылдакчылары, азы өскээр чугаалаарга, көдээ ажыл-ишчи кижиниң дузазын чооглап олурар кижилер ап турду. Ам чаа-ла пенсия дугайында Хоойлунуң төлевилелинде ону эде көөр деп турар. А көдээ чонну бараан-сараан-биле хандырында хажыдыглар, эмчи дузазының, культура-эстетиктиг хандырылганың четпестери, чөптүг эвес чоруктар базым санай. Малчыннарга та кажан-чежен чедер хандырылга үүве? Бо талазы-биле республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профобличөвүлелдиң чоокта чаа хүлээп алган шиитпирлериниң ыяап-ла күүсеттинген турары бурунгаар базым бооп болур-дур. А көдээ кижиге хамаарылгавысты көөр болза, ыядынчыг. Ажыы-биле чугаалаарга, чамдыктар «көк көдээ» дээш оларже ческинген дег думчуун дырыштырар болгай. Ону куду көөр, ооң айтырыгларын тооп көрбес, бодун херекке албас, хүндүлевес. Ажыы-биле чугаалаарга, шуптувус черден, көдээден үнген болгай бис. Ол хиреде ёзуургап, көдээ кижиин куду көөр. Ол берге, чай чок ажылда. Ооң ажы-төлү көвей, алыр акцазы эвээш. Шак мындыг байдалга тыва малчыннарның чурттап орар ооңге, ындыг кижилерни азы ажыл соксадыышкыны кылып, хөй негелделер үндүрүп турар шахтёрларны эккеп каар болза, олар ийи неделдан ийи хүн-даа чедир аңаа ажылдап ыдавайн, дораан дедир хоорайларынче дезе бээр дээрзи ылаптыг. А тыва хойжулар ыдамыы-биле малын малдап-ла орар...

Бистиң көдээ ажыл-агыйывыс чонну идеелдии-биле чемгерзин дээр болза, ажыл-агыйның бүгү хевирлерин — колхоз, совхоз, аренда, хуулда ажыл-агыйны — бүрүнү-биле ажыглаары чугула. А көдээ кижи — черниң, техниканың, бодунуң ажылының ээзи болур ужурлуг. Кижиниң амыдырал байдалы эки болган тудум, ооң ажыл кылыр шынарлары көвүдээр, сеткил-хөөнү сергээр. Чурттаар бажыңы соок, бичии, аъш-чеми шынар чок, акшакөпеекке чединмес болза, кижь ындыг-ла онзагай патриотчу көдүрлүүшкүнүг болуп шыдавас. Кижи дугайында сагыш човаашкын — партияның бүгү политиказының кол сорулгазы болуп келген. Ону доора билбейн, дорт утказы-биле амыдыралга боттандырары — партия организацияларының. Советтериниң, өскедаа хөй-ниити организацияларының херээ. Ол ындыг эвезе, бөгүнгү эде тургустунуушкуннуң херээ үүл?

Надежда ЭРГЕП.
Журналист.

МЕДЭЭЛЕР

80 ӨГНҮ БЕЛЕТКЭЭН

Чадааннаның райүлетпүр комбинадында Виктор Кудеркович Сатка удуртканы өг кылыр цехте 14 чазаныкчы ажылдап турар.

Өгнүң ханаларын, ыыаларын, хараачазын чазап, эптеп кылыры белен эвес ажыл. Аңаа шевер болурундан аңгыда, чогаадыкчы чорук база негеттинер.

Өгнүң ыяжын белеткеп кылып алгаш, ооң кырындан шывар кидисти быжып, ону даараары ындыг-ла белен эвес. Ынчангаш ол ажылды хөрээжен ажылчыннарга дагзып каан. Оларның кылган ажылын садып алыкчылар бо хүннерге чедир багай деп көрбээн.

Үлетпүр комбинадының өг кылыр цегинің ажылчыннары эрткен чылдың планныг онаалдаларын күүседип алган. Олар 80 өгнү бүрүнү-биле белеткеп кылгаш, дужаган.

Казарбай ТУЛУШ,
Чөөн-Хемчик район.

БУЯННЫГ ДУЗА

Чуртта болгаш ооң янзы-бүрү булуннарында ажылдаар аргазын чидирип, кырып назылап, аарыг-аржыкка туттуруп, инвалидтиң човуланын эдилеп чоруур кижилерге дуза көргүзериниң эне буянныг ажыл-чорудулгазынга кижи бүрү ийинге артып калбазын кызып чоруур.

Бистиң республикада болгаш районнарда тургустунган «Буянныглар акциязы», ооң эвилдери бо талазы-биле ажылды чорудуп турар. Бо буянныг херекке бистиң Өвүр районнуң ажыл-ишчилери база-ла киржип, боттарының салыышкынарын кылып турар. Бо айтырыгны СЭКП Өвүр райкомунуң ажылдакчылары чугаалажыш көргеш, ол акцияга киржип, ооң банкыда ажыттынган агар санынче бир хүн ажылдаан акшазындан 470 рубльдя шилчиткен.

Ол болза човулан эдилеп чоруур инвалидтериске болгаш кырып чөөн бистиң чаңгыс черчуртчуларывыска ак сеткилдиг буянныг дузазыдыр.

Александр СЕМИС-ООЛ.

ҮШ ФЕРМАДА

Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң үш сүт-бараан фермаларының ажылчыннары боттарының алган хүлээлгелерин чедиишкининг күүсеткеннер.

План ёзуталр мыйыстыг бода малды 2580-ни ажаар тургай, 2840-ни ажаап турар. Моон алгаш көөрге, мал бажы өскен. Ооң салдары-биле ажыл-агый күрүнеге эът дужаар планын ажыр күүсеткен.

Хонукта немелде деңзи көвүдеп турар. Ол талазы-биле дуржулгалыг бызаа ажаакчылары бар. Оларга Фекла Таль, Тамара Донгак, Мария Чылыкан, Сергей Оюн, Сандый-оол Оюн, Николай Бланк хамааржыр. Кадарчылар болгаш бызаа ажаакчылары хонукта 507-ден 662 грамм чедир немелде деңзини ап келген.

Кышты хүр ажырар дээш сүт-бараан фермаларының ажылчыннары ажылдаарының хүн чурумун тургускан болгаш бар аргаларны шиңгээдип алыр дээш күүсеннишкининг ажылдап турар.

(Бистиң корр.).

Чаңгыс аай политхүн

НЕМЕЛДЕ АЙТЫРЫГЛАРГА ХАРЫЫЛАР

Эрткен чылдың ноябрь төнчүзүнде республикага эрткен чаңгыс аай политхүнде дыңнакчыларның кол темага немей салган айтырыгларынга харыыларны парладывыс.

Видеосалоннар ажылынга хамаарыштыр ажылчы чон шүүмчүлелдиг саналдарны көдүрүп, бо хүннерде республикада ниитизи-биле чеже ындыг салоннар ажылдап турарын, оларның репертуарын кым тодарадып, ажылын кым контрольдап турарыл дээн ышкаш айтырыгларны салып турар. Бо айтырыгга ВЛКСМ обкомунуң секретары **В. Б. Яндай-оодуң** харыызы:

— ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың декабрь 29-тағы № 1468 доктаалынга үндезилээш, кооперативтиг ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин хоруп каан, ол ышкаш республикага болгаш Кызыл хоорайга видеофильмнерни коммерция өзугаар ачыладырын, видеофильмнер көргүзерин база видеосалоннарны ажыглап турарын шыңгыы контрольда алган. Культура министриниң оралакчызы, кинофикация болгаш киновидеокаттыжыышкын килдизининг начальниги К. К. Саянның удуртулгазы-биле видеосалоннарга репертуар хынаар комиссияны тургускан болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга көрдүнгенин өзугаар ажылдап турар видеосалоннарга репертуарны ай санында бадылап берип турар.

Эрткен чылдың сөөлгү үш айының дургузунда комиссия районнарда видеосалоннар ажылын хынаан. Өрт-айыылын болдурбазының чурумунуң, арыг-шевер сагылгазының талазы-биле хажыдыышкыннар бар болганы-биле болгаш комиссияның бадылаваанны репертуар ажыглаанны база билет өртээнге хажыдыышкынары дээш беш видеосалонну хаг дырган.

Ооң-биле кады Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1989 чылдың июнь 23-те хүлээп алганы «Тыва АССР-ниң девискээринге киновидеофильмнер көргүзерин чурумчударының дугайында» доктаалынга үндезилээш, Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң киновидеокаттыжыышкынының чөпшээрели чокта чамдык« районнар девискээринге ажылдап турган видеосалоннарны хорааи, хаггаи.

Ынчангаш амгы үеде республикада 23 видеосалон ажылдап турар. Тодаргайлаарга, комсомол шугуму-биле — 3, профэвилеллериниң — 7, киновидеокаттыжыышкынының — 5, Культура министерствозунуң — 3, бажын тудар комбинаттың — 1. Артқан видеосалоннар тус черлериниң партия, совет органнарының чөпшээрелин өзугаар республиканың районнарында ажылдап турар. Видеосалоннарның ажыл-чорудулгазынга контрольду үстүнде адаанывыс албан черлери болгаш хооррайкүүскомнар боттандырып турар.

Кызыл хоорайның чурттакчылары ажылдавайн турар аныяктарны күш-ажылче хаара тудуп, ажылга киирер талазы-биле кандыг ажылдар чоруттунуп турарының, бо чылын чеже кижиниң ажылга тургустунганын, бо херекке кандыг-кандыг бергелер таваржып турарының дугайын билип алыксап, сонуургап турар. Чурттакчы чонну ажыл-биле хандырар, оларны өөредилгеже хаара тудар талазы-биле республика төвүнүң директору **В. И. Потехин** ол айтыырларга мынчаар харыылап турар:

— Аныяктарны ажыл-биле хандырар, оларга тааржыр ажыл тып бээр талазы-биле тодаргай ажылдарны төп кылып чорудуп турар. Бо чылын үжен хар чедир назылыг 1.072 кижи биске келген. Тодаргайлаарга, он сес хар чедир назылыглар — 203, үжен хар чедир назылыглар — 869 кижи. Бо чылын сес класс дооскан 32 элээдилерни чайгы үеде ажылга тургускан. 18-тен 30 хар чедир назылыг 368 кижини ажылга хүлээп алган.

Аныяктарны ажылга хүлээп алыр азы ажыл тып бээр дээш янзы-бүрү бергелерге таваржып турар бис. Кандыг бергелерил? Бирээде, районнардан келгеннерниң Кызыл хоорайда чурттаар чери чок болганындан киир бижидилгези, ийиде, оларның хөй кезии тускай мергежил чок болуп турар.

Бүдүрүлге черлери, организациялар бедик квалификациялыг ажылчыннар негеп турар, а аныяктарда тускай мергежил чок. Бүдүрүлге черлери оларны өөредип алырын күзевейн-даа, бодавайн-даа турар. Районнардан Кызыл хоорайже хөй аныяктар кээп турар. Орун чедишпезинин хараазы-биле оларның шуптузуп общежитиелерге киир бижиир арга чок.

Элээр чорук дээш демиселдиң хоорай ниитилелиниң ажылын, ниитилелде чеже кежигүн барын болгаш кандыг айтырыгны ниитилелдиң шиитпирлеп турарын сонуургап, дыка хөй айтырыгларны чон салып турар. Оларның чамдыктарынга арага ишпес чорук дээш демиселдиң хоорай ниитилелиниң баштаар черинин харыысалгалыг секретары **И. А. Ильин** берген:

— Элээр чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң уставын өзугаар кылып чорудар ужулуг ажылдары, харыылаар айтырыглары эвээш эвес. Ол дээрге үүнүн-даа мурнунда эге организациялар ажылы. 1985-1986 чылдарда эге организациялар дыка хөй тургустунган турган. Ынчалза-даа бо чылдың январьга чедир олардан 1008 кижи кежигүннүг үүгле 54 организация арткан. А декабрь 1-де үүгле 6 организациялар кежигүн болуп турары илереэи. Аас-биле-даа, чагаа-биле-даа харылзаа тудуп, тайылбырлап турувуста, хөй-ниити оны шуут херекке албайн турар. СЭКП обкомунда, ВЛКСМ обкомунда, Министрлер Чөвүлелинде, медицина албан черлеринде (республика эмнелгезинде, уруглар эмнелгелеринде, диспансерлерде болгаш оон-даа өске организацияларда) эге организациялар дыка көшкак ажылдап турар.

Ниитилелдиң хоорай чөвүлелиниң активи янзы-бүрү хыналдаларны кылып турар: школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде арагалаар чорукка удур ажылды канчаар чорудуп турарының дугайын, арагалаар чорукка удур кижизидилге ажылының школаларда байдалының дугайын; арагалаашкынга удур пропаганда ажылының клубтарның, культура бажыңнарының, библиотекаларның болгаш кинотеатрларның киржилгезинин дугайын хынап турар. Хыналдалар түүнелин президиумга сайгарып, тус-тус черлерге арга-сүмени берип келген.

Чөвүлелдиң активи болгаш штаттыг ажылдакчылар арагалаар чорукка удур демисел талазы-биле комиссиялар ажылынга киржип турар. Үстүнде адаан коллективтерден аңгыда, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинге, № 1 болгаш 2 АТБ-лерге, коммунал ажыл-агыйның хоорайда бүгү бүдүрүлгелеринге, Агропромтранс-2 АТБ-ге, автосептелге заводунга, уран үүл училищезинге, хөгжүмшүн театрынга болгаш оондаа өске организацияларга ниитилел ажылдаар өрээл чок арткан.

Ниитилел боду лекторларлыг. Амыдыралдың элээр болгаш кадык хевириниң айтырыгларынга лекция белеткеп алгаш, профэвилел активиниң курстарынга, хоорайның шериг комиссариадының чыылда пунктузунга болгаш элээн хөй коллективтерге барып номчаан. Школа назы четпээн уруглар албан черлеринге (коллективтерге болгаш ада-иелерге), улуг магазиннер коллективтеринге база лекцияларны номчуп турар.

Чарыгдалдарын боду дуглаарының болгаш бот-акшаланыышкын принциптеринге ажылды эде тургузарының талазы-биле баштайгы базымнар кылдыңган. «Альтернатива» кооператив тургустунган, клуб база ажыттынган (караа көрбестер ниитилелиниң клувунга неделяда элээн каш шак ажылдап турар). Чамдык материалдыг баазалар база тургустунуп эгелээн: видеотехниканы, арагалаашкынга удур пропаганда фильмнерин тып ап турар.

Кижилерий хоралыг чанчылдардан (арагалаары, таакпылаары) адырар талазы-биле эң чугула ажыл эгелээн. Бо чылын 600 ажыг кижи ол хоралыг чанчылдардан адырылган, ажыл ам-даа уламчылаар.

Бистиң ажылывыска партийжи органнар, күш-ажылчы коллективтерде партия эге организациялары, хоорай Советниң күүскому болгаш дыка хөй ажыл-агыйлар удуртукчулары деткимче көргүспейн турары хомуданчыг.

Эрткен чылдың май 17-де ниитилелдиң ажылының дугайында отчётту Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң хуралынга дыңнаан. Ооң шиитпиринде мындыг демдеглел бар: **«...улус депутаттарының чер-чер Советтериниң сорулгаларының бирээзин элээр чорук дээш демиселдиң ниитилелиниң эге организацияларының ажыл-чорудулгазын эжижидер херекке бүгү талалыг дуза, деткимче деп санаар...».** Ынчалза-даа Советтериниң талазындан кандыг-даа деткимче дузаны көрбейн тур бис. Ол ышкаш ниитилелдиң Кызыл хоорай чөвүлели ажылдаарынга таарымчалыг чер-биле безин хандыртынмаан. Кочетов кудумчузунда чуртталга бажыңының бир квартиразынга турган, ам бо хүннерде оон үндүрткен, а ниитилел ажылдаар өрээл чок арткан.

Геннадий КОЛМАКОВ.
СЭКП обкомунуң лекторлар бөлүүнүң удуртукчузу.

- **Видеосалоннарны контрольдаар**
- **Аныяктарны ажылга быжыглаар**
- **Арагалаашкынга удур демисел**

Фотоинформация

Медицина ажылдакчыларында ажылынга кызымак, чонунга макталдыг инжилер хөй. Нина Сундуевна Донгак Кызылдың Ленин кудумчузунда 1941 чылдан ажылдап эгелээн ниити аарыглар эмнелгезиниң төлептиг ажылдакчыларының бирээзи.

Бо ортумак эртеминг эмнелге ажылдакчызы хорээнге дегдирген, чүстери аараан, чүрээ кошкаан кижилерни эмнеп, кадыкшы д арынга үлүүн киирип турар. Ооң чымчак холуудан сыкыыткаш, та чеже кижи четтирге и и и илереткен.

Нина Сундуевна үжен ажыг чылда Чадаанага, Кызылга эмчи сестразы болуп, чоннуң кадыы дээш, күжен и и ш-кинилиг ажылдап келген.

Ак-Довуракты аныяк чолаачызы Сергей Степанович Бак-Кек ол хоорайның автобудурулгезинге он ийи чыл чолаачылаан. Ол бодунуң хүлээп алганы самосвалы-биле Барыын-Хемчик районда оруктар тудуунда ажылдап турар. Ол оруктарга төгер сайны болгаш дойну дажыглап, оруктарны дескилээринге, шуут чаа оруктарны кылдырынга үлүүн киирип турар.

Ондар ОХЕМ-ЧИКТИҢ фотолары.

Кем-херек үүлгедир

чорукту узуткаар дээш

ИЕНИҢ СӨЗҮ, НҮҮРҮ-БИЛЕ

Кем-херек үүлгедир, хулиганнаар болгаш оор кылыр кижилер-биле демиселди республиканың бүгү районнарында дыка шыңгыырады берген. Дорту-биле чугаалап каал: боо-моңгу, бижек, нунчактар болгаш өске-даа чүүлдер-биле чепсегленген дерзии кижилерге удур чон көдүрлүп үнген. Бо талазы-биле профилактика ажылы Тес-Хем районда база багай эвес. СЭКП обкомунуң республиканың ажыл-ишчилеринге билдингир апарган доктаалының шиитпирин күүседир талазы-биле ажыл ол районда улам калбарып турар. Чогаалчы А. А. Даржайның «Ха-дуңма, чонум, чүрээм ыстап, аарып тур» деп ажык чагаазын районда 31 бүдүрүлгениң 27-зинге эрттирген. Ужуражылгалар, ажык беседалар, дискуссиялар школа, эмнелге коллективтеринге, уруглар албан черлеринге база болуп эрткилээн.

СЭКП Тес-Хем райкомунуң хорээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи турган А. А. Кунаа-Сиирни-биле (ол бо албан-дужаалдан чаа халашкан, ам СЭКП райкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизи апарган) бистиң корреспондентивис ужурашкаш, аңаа айтыыглар салган.

— Алдын-кыс Анатольевна, баштайгы айтыырларым мылдыг. Кем-херек үүлгедир, шош-содаа кылыр, оорланыр кижилер-биле демиселге хорээженнериң киржилгези кандыгыл? Өскээр чугаалаарга, амыдырал-чуртталгага моондактыг ол үүлгедиглерге удур ие кижиниң туружу, бодалы, чагыгсөзү, дүвүрели канчаар илереттиниг турарыл?

— Район төвүнде болгаш совхозтарда коллективтерге чогаалчы Даржайның ажык чагаазын таныштырып, ону сайгарып турувуста хорээженнер дыка идепкейлиг киришкен деп бодаар мен. Ужуражылга, хурал, дискуссия-даа эрттирип турган үевисте не хорээженнерни бо айтыыг аажок дүвүреткен. Ооң түнелинде ийи коллектив — район эмнелгезиниң болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң ажыл ишчилери районнуң бүгү хорээженнеринге кыйгырыглар хүлээп алган. Бо коллективтер кол нуруузунда хорээженнерден тургустунган болганда, ие кижилериниң туружу, бодалы, дүвүрели ында долузу-биле илереттинип турар. Аңаа бадыткал-даа болгай-ла, ам район эмнелгезиниң хорээженнериниң кыйгырыындан каш одурларны киирип көрейн: «... Ажы-төлүвүс, уруг-дарыывыс амыдыралдың хөлегелиг талазынче чайлып, тыва чонувустуң төөгүзүнде туруп көрбээн кем-херектерни үүлгедип, чараш, чаптанчыг чаш амыдыралын айыыл-халаптыг, коргунчуг кем-херектерже угландыра берди, канчап көрүп орар бис, хемчегленден алыылыңар... Уруг-дарыывыска кээргээчел, чымчак сеткил, буян дугайында чугааны үргүлчү чорудуп, бот-боттарывыска эвилең-эөлдек болуп, өске кижиниң качыгдалын бодувустуу кылдыр хүлээп алыр чаагай чаңчылывысче база катап эглип, амыдыралчуртталгавыс каастаалыңар...» Бо сөстерде улуг утка, ханы бодал бар ышкажыл. Ындыг бодалдарны, боттарының хууда дүвүрелин хөй-хөй иелер илереткен, оларның чагыг-сөзү, бүзүрели аныяктарга кичээндириг, өөредиг болур.

— Ам алдынып турар боттуг хемчеглер дугайында чүүү чугаалап болур силер?

— Хүндүсү шактарда ажылдан хостуг хорээженнериң дежурныйлаар ажылын чорудар бис. Оларның хүлээлгези — школаларга кичээлдер үзер, сагылгачуруму багай өөреникчилерни илередири, оларның аданелери-биле чугаа кылыры, үргүлчү эзирик чоруур хорээжен кижилерни тудуп, оларга хамаарыштыр хемчеглер алыры. Самагалдай суурну үш кезекке хуваап каан.

— А хөй уруглар өг-бүлелерге тураскааткан кежээлер болуп турар бе, Алдын-кыс Анатольевна?

— Ийе, эрттирген бис. Черле ынчаш хөй уруглар-лыг өг-бүлеге кижизидилге ажылы эки болурун амыдырал көргүзүп турар. Бистер Сувандиилерниң, Данзырынарның, Баткарларның, Монгальбиилериниң өг-бүлелеринге, оларның бүдуштүг болгаш төлептиг чоруунга чоргаарланып турар бис. Оларның уруглары, оолдары үүгле Тес-Хемде эвес, а республиканда алдарлыг, сураглыг, Чоокта чаа уруглары көвей Чооду Дарызгович Борбай-оолдуң өг-бүлезинге тураскааткан кежээ эрттирдивис.

— Совхозтарда, бүдүрүлгелерде болгаш өске-даа коллективтерде хорээженнер чөвүлелеринде чаа үүл бар ирги бе?

— Бо талазы-биле чамдык ажылды чоруткан бис. Чижээ, бистиң районга 1988 чылда-ла «Кызыгаар» совхозка хорээженнер чөвүлелиниң хостаткан даргазын тургустувус. Ынчалза-даа бо чылдың декабрь 6-да № 280 «Шын» солунга СЭКП Бай-Тайга райкомунуң хорээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи Салбак Допулдун «Ажылывыста чаа эгелээшкиннер» деп үүлүнде: «...Районнуң суур бүрүзүнде хорээженнер чөвүлелериниң хостаткан даргалары чаа өзу-биле кодүрлүүшкүннүг, сергек хөөн-биле ажылдап эгелээн. Республикада бо арганы амдыызында бай-тайгажылардан өске черлерде эгелээн...» дээнин номчааш, кайгап наглым. Шынында ол ажыл биске оон эрте эгелээн үүе. Бо чылын хостаткан даргалар Берт-Даг суурда, «Таңды сыны» совхозта ажылдап турар. Хостаткан удуртукчулар чер-черге көдээ Советтер күүскомнары-биле улам сырый харылзаалыг ажылдап, корум-чурум үрээр чорук-биле демиселге үлүүн моон сонгаар-даа киирер. Олар ону кылырда ие кижиниң чаагай сеткили, эргим сөзү, эки нүүрү-биле дүүштүр чорудар.

Шангыр-оол ДОРЖУ.
беседалашкан.

КЕЖИГҮНДЕН ҮГЕ ҮНҮП ТУРАРЫЛ?

Эрткен чылдың он айларында Москва хоорайның коммунистеринден барык бешмуң хире кижи СЭКП кежигүнүнден үнер дугайында билдириишкин киирген. Ол дээрге бурунгу чылдың ол үезинге деннээрге элээн каш катап хөй. Ниитизи-биле Москва хоорайның партия организациязы 1989 чылда 10.000 хире коммуниске кызырылган. Оларның чамдыктары боттары үнген, өскелери-үндүрткен, мөчээннер база бар. Үүгле ол эвес. СЭКП кежигүнүнге кирип турарларның саны база кызырылган.

Бо сан-түнүү ПМА-ның корреспондентивинге СЭКП Москва хооркомунуң чаңгыс аай партия биледи болгаш партийжи статистика секторунуң эргелекчизи Юрий Павлов дыңнаткан. «Москваның партия организациязы ам-даа улуг — деп, ол чугаалаан. — Ында бир миллион 140 муң кижи бактаап кирип турар. 20 чылдарның эгезинде чурттун коммунистериниң саны оон эвээш турган, ол хирезинде партия кежигүннериниң саны хөй, ынчангаш ол башкарыкчы болуп турар деп турган болгай.

Амгы үеде СЭКП-ниң хүрээлениннде барык 20 миллион кижи бар, оларның саны улам кызырлыр деп сезиглел бар. Оон дугайында парлалгага база калбаа-биле чугаалажып, партиякның таваржып турар кризиси бо дижип, чамдык кижилер айыылдыып турган. А өске кижилер — эде тургустунуушкунның үезинде болуп турар чаартылгаларга ол харын-даа таарымчалыг, эде тургустунуушкун СЭКП-ниң инициативазы-биле болган, ниитилелдиң бүгү талаларын ол хаара тудуп турар болганда, партияның бодунга база дээп турары ол деп санаанган.

Бо харын берге байдал деп, Ю. Павлов чугаалап турар, ынчалза-даа ону айымы-халап болган деп сакавас херек. Бо болуушкуннарның үүнүп турар чылдагаанын тывар дизе бүгү тала-биле сайгарар апаар, ол ажылды СЭКП Москва хооркому кылып турар.

Бергелер черле хөй харын. Коммунист болуп артар күзелиниг үүге чогун кижи бүрүзү шын сеткилбиле илереттес. Хөй кезии-ле кадыкшыл байдалының баксыраанынга, оон уламнан партилиңг негелдезинге үениң негелдезинге дүүштүр күүседип шыдавазынга чылдагааннап турар. Оларның шуптузуп шын дээр болза, чазыг болур, чамдык кижилер боттарының мурнуку дег тоомча чок чоруундан адырлып шыдавааны ол дээр апаар. Ындыг тоомча чок чорук-биле эптежип болбас. Чагырып дужаар аргалар ам-даа арткан, бюрократизм болгаш өске-даа чогумчалыг эвес үүлдер халбактанмышаан, ынчангаш эде тургустунуушкуннун түнелдери көзүлбейн турар, а чон ону манап турар. Чон турупкан. Мындыг таварылгада партияның ат-алдары харын кудулап турар. Ынчалза-даа партия бодунун кежигүн бүрүзүнге даянып турар дээрзин утпас херек. коммунист кижи бүрүзүнүн тодаргай ажыл-херектеринден, эде тургустунуушкунга оон салыышкынынан хөй үүлдер хамааржыр дээрзин утпас херек.

Амгы үеде ажык-чарлыг чорук, шүүмчүлел калбарган, дискуссиялар көвүдээн. Ол өскерилгелериниң көстүп келириинге СЭКП-ниң ролю улуг, чуртта эгелээн чаартылгалар оон эгелээшкини-биле болган. Оон-биле чергелештир боду үлегер көргүскен партия шыңгыы шүүмчүлелдин бодунга болу база таваржып турар. Оон эрткен үеде болдуган алдагдалдарын ажыы-биле" айтып турар. Шынап-ла, оларны мурнунда ажыы-биле илереттейн, чажырып, улам ханыладып турган болгай. А оларны дамылы-биле тура тыртары нарын херек, ийи-үш чыл дургузунда боттандырары болдунмас. Ынчангаш СЭКП-ниң удуртукчу органнарын, ТК-га чедир шүүмчүлээри күштелип турар.

Ол шүүмчүлелдериниң хөй кезии чөптүг. Ынчалза-даа боттан база хөй үүлдер хамааржыр дээрзин сактып чорза эки. «Төпче көрүп, үстүнден айтыышкыннар манап орган херээ чок — деп, чоокта чаа М. С. Горбачев кыйгырган, — тургустунуп келген кандыг-даа айтырыгны шиитпирлээринге инициатива болгаш бот-тускайлаң чорук херек... Шыдамык кижи орукту эртип шыдаар».

Ынчангаш партия кежигүнү кижи бүрүзүнден онзагай негелде тургустунуп турар. Чамдык кижилер янзы-бүрү чылдагааннар-биле оон чайлаарын ӨРАЛДАЖЫП ТУРАР. Партиядан үнүп турарларның чылдагааннары черле харын аңгы-аңгы. Оларны өөренип көрүп турар.

Сөөлгү үш чыл дургузунда СЭКП-ден 380.000 кижи үнүп чоруткан болгаш үндүрткен, ол дээрге мурнуку үш чылдың деннелиндеп 17 хуу хөй. Үнгеннерниң саны немежип турар. Ол партияда кризис бе? Чок, партияның бодунун арыглаашкыны болуп турардыр деп, Ю. Павлов санап турар.

Партияга үүгле ажылчын, колхозчу азы албан-хаакчыт кижилер кирип турар эвес, а тодаргай сорулгалыг кижилер кирип турар. «Чурум-сагылгалыг, арынчыгыр, хуу үлегери-биле өскелерни эдертип шыдаар, эде тургустунуушкунунуң өзулуг талалакчызы, инициативтиг болгаш ажыл-херекчи кижини партияга хүлээп алыр херек — деп, Ю. Павлов немели — Ындыг кижилер СЭКП-ниң өзөр болур ужурлуг, а ол бистиң ниитилелиристиң политиктиг авангарды болгай».

Любовь ЗАХАРОВА.
(ПМА).

ЧЕТТИРДИВИС, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Сөөлгү үеде бай-тайгажыларның пассажир аргыжылгазы хөлчок-ла эжижээн. Кожавыс Барыын-Хемчик район, Ак-Довурак хоорай-биле, күзеңнее, хүнде алды-даа катап аргыжып болур. Ооң кадында шала орайтады келир Кызыл—Тээли аразының автобузу база бар. Ол дээш Ак-Довурак биле Кызылдың пассажирлер АТБ-лериниге өөрүп четтиргениси илередип тур бис. Ындыг-даа болза, Кызыл—Тээли азы Тээли—Кызыл аразының автобузунуң шимчээшкининиң расписаниези биске арай-ла таарышпайн тур. Ол аразында узун орукка хүнзедир чемненмейн чоруп кээри дыка берге-дир. Чадаана, Шагаан-Арыгга чеде бээрге, ында столоваяларның ажылдаар шагы төнүп азы чапсарлаар шагы чедип, хагдынып калгылаан боор-дур. Ооң кадында ук черлерге автобус чолаачылары пассажирлерни вокзалга каапкаш, сураг баарлар. Хирези таныш-өөрүүнүң бажыңнарындан барып, чемненип ап турар хевирлиг. Ынчанмайн канчаар, чолаачыларга аъш-чем ишпейн чоруурутоң берге болгай. Чадаанага, Шагаан-Арыгга автобустар столоваялар ажык турда чедер кылдыр расписаниени таарыштырза азы столоваяларның ажылдаар шагын автобустарның келир үезинге таарыштырза кандыгыл? Мен бодаарымга, ында ындыг-ла берге чүве чок ышкаш-тыр. Оон ычай, Кызылга-даа, Тээлига-даа пассажирлерни орайтады, карааңылай бергенде чедирбезин база бодаза эки.

Хүргүл-оол КАН-ООЛ.

Тээли суур.

ПОЧТА ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Силерде кандыгыл?

Республиканың чурттакчылыг суур бүрүзүнде харылзаа салбырлары ажылдап, чонга харылзааның ачы-дузазын чедирип турар. Харылзаачыларның ажылында чеде ишкиннерни база чоннуң чагаа-бижиин, чагытган солун, сеткүүлдерин чогуур үезинде чедирип бербейн, 10-15 хонганда эккеп берип, чамдыкта харын-даа шуут чиде бээр таварылгалар бар бооп турарын бижээн чагаалар редакцияның почтазы-биле бо-ла кээр. Ындыг чагааларны хемчег алыры-биле шүүмчүледип турар харылзаа беддирлериниң удуртукчуларынче, оон туржук республиканың Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелинче-даа чорудуп турар.

Чоннуң хомудалдыг чагааларынга дыңнангыр эвес, чагаада айыткан шүүмчүлелди эдип алырының талазы-биле боттуг хемчегларни чогуур үезинде албас, хемчег алыры-биле чоруткан чагааларга эренгей харыы бээр удуртукчулар базá бар бооп турары хомуданчыг. Кур-Чер суурда чурттап турар көдээ бижикчи Эрензен **Тежит** редакцияга чагаа бижээн. Ында мынча дээн.

«Кур-Чер суурда харылзаа салбырында Зинаида Кимовна Бугаева ажылдаалар ур болбаан. Үнген-кирген чон-биле ол эп-найыралдыг ажылынга мергежили бедик кижи даарзин чон үнелеп чугаалажы берген. Ол менээ хомудалын чугаалады:

— Чоннуң чагытган солуннары журналдары четче келбес. Солуннар, журналдар четпейн баар. Ол дээш чагыгчылар менээ хомудап кээр. Ооң кадында почтачыларым чамдыызы ыы-сыыбиле келир-дир. Бо айтырыгны шиитпирлеп алырыбиле Кызыл районнуң харылзаа белдириниң начальниги Юрий Сарыгларжеканаш-даа телефоннааш, бир аай дыл тып чадаштым. Телефон дамчыштыр мени бистиң почтачыларывыс, мен бодум-даа мындыг бергелерге таваржып тур бис. Халалымын үүү дээр...»

Үениң негелдези-даа, чоннуң хомудалы-даа айтырыгны шын үзе шиитпирлеп бээрин негеп турар-дыр. Бо талазы-биле районнуң харылзаа белдириниң начальниги Юрий Сарыглар чүү бодап турар ирги?».

РЕДАКЦИЯДАН: Көдээ бижикчи Э. Тежиттиң бо чагаазын алгаш, республиканың Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелинің почта харылзаазының албанының даргазы Р. А. Турже хемчег ап, сайгарып көөрү-биле чоруткан турган. Эргелелдиң почта харылзаазын харыыдап турар албаны авторнуң шүүмчүлелдиг чагаазын шын сайгарып көргеш, редакцияга долу харыыны бээр боор дээн идегелиг бүтпейн барган Чоннуң почта харылзаазының харыылаар ужурлуг дарга Р. А. Тур боду ол черге чедип сайгарып көөр ужурлуг турган. Ынчалза-даа Р. А. Тур бо шүүмчүлелдиг чагаада шүүмчүледип турар Ю. Ө. Сарыгларже харыы бээр кылдыр чоруткан. Ол чүл? Почта харылзаазының албанының удуртукчузу Р. А. Турнуң «эде тургустунганы» ол бе?

Хемчег алыры-биле чоруткан чагааның харыызын мынан чадан кааш, редакцияның ажылдакчылары Р. А. Тур-биле чеже-даа катап харылзашкан. Районнуң харылзаа белдириниң начальниги Ю. Сарыглардың харыызы эренгей болгаш, ону катап хынап көөрү-биле база катап Р. А. Турже редакция чорудар ужурга таарыштыган. Тоолергейлерге, эрткен чылдың июль 3-тен эгелеп бо хүннерге чеже-даа кончуурга канчаптар мен.

Өске кижилерниң буруузу-биле чагыдылгалар эелериге четпейн турарындан дир Р. А. Тур харыы бербээн. Редакцияның чагааның салым-хуузун шиитпирлээр дээш хөй удаа долган келгениниң түүнелинде, Кызыл районнуң харылзаа белдириниң экономизи В. Арапчор редакцияга боду келгеш, бижимел харыыны берген:

«Кур-Чер суурда харылзаа салбырының эргелекчизи З. Бугаева чедишпейн барган солуннарга, журналдарга акт тургускаш, Кызыл хоорайның төп харылзаа белдириниде солуннарны, журналдарны тарадып турар килдисче чоруткаш, оон харыыны маназар турган. Чагыкчыларның квитанцияларын шуптузун санап бижин алгаш, районнуң «Союзпечать» салбырынга кээп, шүүштүрүп көргеш, келбейн барган чагыдылгаларның салым-хуузун шиитпирлээри-биле даргага келир турган-дыр».

Бо харыы база-ла чиктиг бооп турар. Көдээ чагыкчыларының хомудалын дурген шиитпирлеп бээринин. Кур-Чер суурда харылзаа салбырының ажылын экижидеринге дуза кадарының орнунга районнуң харылзаа белдириниң начальниги Ю. Сарыглар шын айтыыг тургускан харылзаа салбырының эргелекчизи З. Бугаеваны телефон дамчыштыр кончуп турганы эде тургустунуушкунуң негелделериниг дүүшпейн турар-дыр.

«СЫЛДЫСЧЫГАШ»

ОЛЧЕ БИЖИЦЕР

Тыва уруглар көзүлгенде көстүр каш борбак номдан өске парлалгазы чок, ынчангаш бир солуннуң ам-на холга кирер дей бергенинге өөрүп турарлар. Аңаа чүгле олар эвес, а ада-ие, кижи бүрүзү өөрүп турар. Шынап-ла, ужурашкан кижилериниң чугаазы-даа, телефонга айтырыглар-даа, редакцияже чагаалар-даа «Сылдысчыгаш» дугайында болу берген.

«Экии, эргим оңнуктер — «Сылдысчыгаштың» ажылдакчылары! «Сылдысчыгаштың» бирги номериниң үнери-биле база ылгын болгаш узак Аъ-чылдың келири-биле изиг байырны чедирип ор, мен. Бичиилерни кижизидери, өөредири, Төрээн чуртунуң ёзулуг ээлери кылдыр угаадыры «Сылдысчыгаштан» улуг хамааржыр. Ынчангаш баш бурунгаар уругларга чогаалдарымны чоруттум. Бижек КОМБУ. Москва. 1989 чыл, ноябрь 28».

«Тыва чечен чогаал башкылап чордум. Улустуң аас чогаалын чыып, уругларга таарыжыр эгелерни чоруттум. Борбак-оол САРЫГЛАР. Бора-Тайга».

Редакцияга эрттирген чээрби беш чылым дургузунда бо солунга хамаарышкан хөй чагааларны ап, ээлеринге тайылбыр берип, архивке шыгжаан мен. Оларның ээлээн кезии «Сылдысчыгашты» чүге дүжүргенил, ону чүге катап тургуспайн турарыл, ону тургузар хемчет алдынып турар бе дээн айтырыглар-лыг. Дыка хөй школачылар, «Артекке» азы «Орленокка» кады турган өөрү уруглар солуннарны чорудуп бээрге, ооң орнунга чорудуп бээр эрги «Сылдысчыгаш» тып бээрин редакциядан дилээн. «Бисте уруглар солуну чок чүве болза, «Пионерская правданы» очулдурзунарза кандыгыл? деп каан-даа чагаа бар. А улуг улус «Хамык багай чүве «Сылдысчыгаш» номчуваан салгалдан үнүп турар, дыл-домаавыс, культуравыс ат болду, ол солунну катап тургузуңар!» деп негеп келген. Ийи чыл мурнунда Ү. Шынаа школазының башкылары мени ол сорулга-биле «Чаңгыс хүн манаптыңар, аалдарның шуптузун кезээш, хамык улустуң аттарын салдырып эккээли» дээш турупкан. Солун тургузарынга акша-көпеек чыырындан, мал-маган салырынга чедир кандыг-даа чугааны дыңнап келдим. Бир өг-бүленің ээлери «Сылдысчыгаштың» өртээн чүс рубль дээр-даа болза, беш уруувустуң бежелдирзинге чаңыдып бээр бис» дижип ордулар. «Кижи болуру чажындан...», а кижизидилгениң ол үезинде дээштиг чепсээ биске «Сылдысчыгаш» болганда, ада-ниениң болгаш черле кижи бүрүзүнүң ол солунну тургузар дээн негелдезинде чигзинчиг чүве чок.

Сөөлгү үеде парлалганың ролю, парлалгаже кичээнгей дыка улгаткан. Чаа тургустунган солуннар болгаш журналдар көвүдеп турар. В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузу бо чылдың эгезинден «Мы» биле «Трамвай» деп ийи журналды үндүрүп эгелээн. Ол база өөрүнчүг, орус дыл кырында литература — базым санында, кижи бүрүзүнге четчир болгаш артар. А тыва дылда үүг барыл? Дараазында айда үнүп кээрин манап турар «Сылдысчыгажывыстан» өске солун-даа, журнал-даа, чуруктар туржук, көргүзүг материалдары безин чок. А ном? Сөөлгү үш чыл дургузунда школа назыны четпээн уругларга 5 (беш) ном үнген. Ол беш номну кым-даа чаңгыс хүн, харын-даа чаңгыс шак иштинде номчуптар, бары-чогудаа дөмей. А школа назыны четпээн уругларывыс — 27 муң, эге класс өөренкичилери — 18 муң, пионерлер — 15 муң. Мынчап кээрге, улуг өөренкичилерни санаваска безин, бичин уругларның хөй кезин ном чок калыр. Ынчангаш төрээн дылында солуннуң болгаш литературанын чогу уругларның угаан сайзыраарынга моондак болуп, кижизидилгени экижитпейн, культураны бедитпейн турар. Төрээн дылывысты «уттуп» турар апарганывыстың бир чылдагааны ында. А дыл чокта, нация чок. 1929 чылда бистің чуртка 194 нация турган, 1979 чылда 101 нация арткан. 93 нация канчап баргаыл? Барык-ла чыл бүрүзүнде ийи нация төрээн дылын чидирип, өске нацияларбиле холужуп, кажан-даа эгиттинмес болу берген. Маная Сталинниң шиитпирибиле үжүктерни арабтан латинче, ооң кириллицаже шилчиткени болгаш Н. С. Хрущевтың «бистер шуптувус дүрген-не орустап чугаалашкан тудум, коммунизмни дүрген тургузар бис» дээн чугаазы халаптыг болган. Ону Коммунистиг партия болгаш Совет чазак эдип эгелээн.

«Сылдысчыгашты» катап тургузары бо хүннерде эгелеп турар. Солуннуң көстүп кээринге чедир үе кончуг эвээш, ажыл хөй, а ажылдаар кижи чок: бүгү ажылдакчыларны — редактор биле харысалгалыг секретарьдан өскезин — февраль бирден хүлээп алыр. Чүге дээрге бо айда акша чок, ВЛКСМ обкому чүгле ийи кижиниң төлевириг бээрин аазаан. А февраль бирде солун үнген турар. Февраль бирде ажылдап эгелээр улус бүрүзү өөрүп турар. Шынап-ла, ужурашкан кижилериниң чугаазы-даа, телефонга айтырыглар-даа, редакцияже чагаалар-даа «Сылдысчыгаш» дугайында болу берген.

Февраль 10-дан ынай үнер солуннарны белеткээр. Шуптузу мергежээн таварылгада ындыг. Кажан материалдар чыып, сургакчыларыл? Материалдарны кажан ажылдаарыл? А олар хөй болур болгай. Оон бетинде үнер солуннарны ийи кижи чүү хире кылып четтигерил? Өске хамык ажылдарывысты канчаар бис?

Редакцияның бүгү ажылдакчыларының, адак дээрге, январь 15-тен ажылдаан турары чугула. Чартык айның шалыңын ВЛКСМ обкому тывар ужурлуг. Ол болдунмас болза, ону тыварын редакцияның бодунга чөпшээрээр херек. Ынчаар бүгү арганларны ажыглап турган, коллективтиң сода чартык ай бурунгаар ажылдаарын чедип албас болза, ийи-ле кижиниң кая-даа четтикпези, оларның он беш кижи эвези билдингир. Ооң-биле чергелештир редакцияның коллективинге бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээри, редакторнуң бүрүн эргезин холгаарлаваазы чутула.

Эрги «Сылдысчыгаштың» үш өң кылдыр-даа үндүрүп турган чорду. Ол солуннардан Балгазын школазының ураң холдар бөлүмүнден дааранык чы Дупчур Алдынкыс, Дажы Херелмаа, Ак Тамара оларның чуруун, Нарын школазының дөртү классчызы Биза Самбуунуң материалын, Ак-Туруглан тоску классчы Бегзи Каадыр-оолдуң ребузун, Аластың пионер лагериниң Сергей Танааның репортажын, Бижың-Алаактан Валерий Шаравиниң рассказын көөрү солун.

Каш хонук мурнунда меңээ хоочун шүлүкчүвүс Юрий Күзегеш келди. Аңаа ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының парлаан «Тыва автономнуг областың библиографиязын» көргүстүм. Ол ында «Сылдысчыгашты» 1944 чылда тургустунган деп бижээнин көргеш, шын эвес-тир. 1945 чылдың февраль 25-те тургустунган деп чугаалады. Ам ном биле кижиниң кайызының шынныын тывары арткан, а сөөлгү номери 1959 чылдың июль 30-де үнген. Ында солуннуң «Номчукчуларга дыңнадыында» мындыг одуруглар бар:

«Эргим номчукчу! Сээң-биле бис он дөрт чылдар дургузунда ужуражып таныышкан бис. Ынчан тыва улус бодунуң улуг акызы — орус улус-биле кады чурттан эгелээнинің баштайгы хүннери турган. Бо болуушкун-биле холбаштыр «Сылдысчыгаштың» төрөттүнүп келгени таварылга эвес». «Сылдысчыгаш» бодунуң мурнунга салдынган сорулгазын: коммунистиг ёзу-биле өөренир, ажылдаар, чурттаар херекке уругларны кижизидериге... агитаторжу, пропагандисчи болгаш органзакчы үлүүн киириштирип келген. Ынчангаш 1959 чылдың август 1-ден эгелеп, СЭКП ТК-ның шиитпирин ёзугаар «Сылдысчыгаштың» үнмес болганын номчукчуларга дыңнадып тур».

Ол үеде хөй солуннар душкен бе азы кандыгыл? «Сылдысчыгаштың» сөөлгү харысалгалыг секретары, ооң соонда «Тыванын аныяктарының» харысалгалыг секретары чораан Алексей Нугуурак 1960 чылда Москвага уруглар болгаш аныяктар солуннарының харысалгалыг секретарларының семинарынга «Сылдысчыгаштың» салым-чолуунуң дугайында чүүү билип алганын бо Чаа чылдың бүдүүзүнде «Шын» солунче мынчаар бижээн: «ВЛКСМ ТК-ның солун ажылының талазы-биле сектору «Сылдысчыгаштың» дүшкениниң дугайында чүүү-даа билбес болган. Чурттуң өске черлеринде чаңгыс-даа уруглар солуну дүжүртүнмээн болган».

Че, ол-даа канчаар, төөгүде ам шинчилээр ужурлуг билдинмес чүүлдер хөй. А бисте ам кол чүве — «Сылдысчыгаштың» катап үнүп эгелээри. Ынчангаш эргим школачылар, пионерлер, октябряттар болгаш ада-иелер, баштайгы чагааларынарны манап тур бис. Бистің адрезивис: **г. Кызыл, 667000, ул. Красноармейская, 100, Редакция газеты «СЫЛДЫСЧЫГАШ».** Уруглар солуну-биле быжыг харылзаа тударын күзедим.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.
«Сылдысчыгаш» солуннуң харысалгалыг секретары.

Шүлүк кыдыраажындан

КАРА-ДОҢГАК

Ажы төлү кодан эргип халышкылаан,
Арбын малы өдек долу дешкилешкен,
Барын, чогун чону биле үлешкилээр,
Малчын болгаш анчы кижи — Кара-Доңгак.
Харлыг бөрттүг Шүйлар-сыннар аар, бертин,
Халдып ашкаш, кадыр-бертке сарлыын чалаар,
Бавыдайга, Куржаангыга, Ары-Дагга
Байып чурттаан, мандып өскен — Кара-Доңгак.
Чаңгыс кижи кежик ээзи болбазын дээр,
Чалбак чонум хире шаанче үлешсин дээр,
Сеткилин ак, буяны улуг кижи дээштиг,
Сени чонуң бо-ла мактаар — Кара-Доңгак.

ХАЛЫЫН

Харлыг кызы, изиг чайы
Кэтчып келген ышкаш
Хайыралыг чалыы назын
Халыын өйү — ынакшыл-дыр.
Чүрек чайгаар кыптыга
апаар.
Чүтүүг куш дег ужута бээр,
Чалбыыштыг от моондак.
болбас.
Чалыы назын — ынакшыл-
дыр.
Кошкак сеткил көске
хөйлүп.
Коргулчун дег эсти бергеш
Амыдырал берт-сынын
Ашпазыңга — ынакшыл-
дыр.
Чалыы назын, ынакшыл-даа
Чаагай өйже сени кый дээр.
Чуртталгаже узун оруун
Шуудай берзе — ынакшыл-
дыр.

ОРУУ МУҢГАШ

Лай-дедир садыглажып,
Алчып-берзин саарлып
турда,
Караа коску, думчуу
чыттыг,
«Кавындылаар» кижилер
бар.
Хөйнүн, чонуун өнчүзүн-не,
Хөлзэ туткан кокаарак дег,
Ажырымнап чинрин бодаар
Авыяастыг ооржулар бар.
Акша-меңгүн халыынынга
Аяа долган чинжеңнер
Хоойлу-дүүм какпазынче
Холун чайгаар сунуп
бээрлер.

Калзаң ДОНГАК.

ЫДЫК-ТАЙГАМ

Сөзү Биче ООРЖАКТЫЫ.
Музыказы Батый КЕНЕШТИЙ.

Меңги харлыг Ыдык-Тайгам,
Мөңге ногаан пештүг
тайгам.
Мөөп, шурап бадып чыдар,
Мөңгүн суу дег кылаң
суглуг —
Чадаана хем шапкын хемим,
Чажымдан-на өскен хемим.
Авыралдыг өндүр Ыдыым
Ажыың улуг, дузаң салам.
Авам чурту болганың дээш,
Алгап, йөрээп мегейип
каайн —
Чадаана хем байлак хемим,
Чалгынанган төрээн хемим.
Буурул баштыг бедик
болгаш,
Булут тыртып турар тайгам.
Буур, булан анныг-меннг
Буянныг-ла Ыдык-Тайгам —
Чадаана хем бурун хемим,
Чаартынган чалыы черим.
Эзр-ала эзир безин
Эргий ужуп четпес тайгам.
Эрес шынчы малчын чонум
Эктин тевер Буурул-
Баштыы —
Чадаана хем өлчейлиг сен —
Чараш черим Бажын-Алаам.

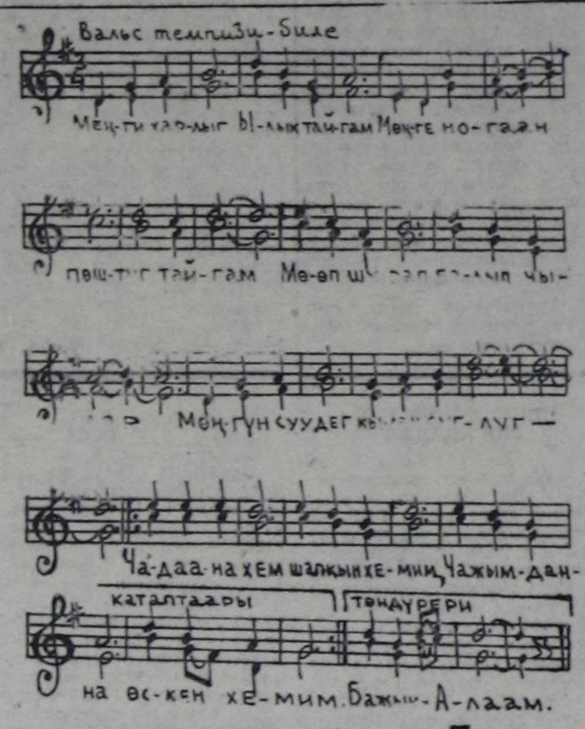

«АЙБЫЛАНЫП-ЛА ОРБА ДААН, АВАЙ»

Чайлаг кылып турар кижиге бир-ле чүве херек апаар боорга, хоорайдан улуг-ла ырак эвесте суур четкеш кээр дээн бодалымбиле Чарашпандан дуза эреп, ооң машиназын хор эреп, оларның бажыңынга кире бердим. Ындында-ла хөглүг, омак үткүп алыр эжим бо удаада ынчалбады. «Эзт-кежим изип, чодүрүпкаккырып тур мен, аал. Черле ындыг эвес кижи мен, ол канчап баарым ол. Грипп бар хевирлиг ийин» — деп, мени келген дээрге туруп келгеш, чугааланып чоруй холум тутту.

Чарашпанның кадайы дивада хөлестей олурупкан солуннар ажып көрген олур. «Оо, солун, сеткүүл номчуур болганындан кайда, чүде чүү болганын хөорей бээр ужуру ында-дыр ийин мооң» деп иштимде бодадым.

Ийи эжишки — Чарашпан-биле мен эрткен-баргаывыс хөөрежип, эки-багыыс коптаржып, далаш чок таваар хөөрежип олур бис. Чарашпанның кадайы дивадындан-даа турбады, оон шимчеш-даа диведи.

Саян-кыс черле ындыг: мени көрүп каан саныда-ла чазык-чаагай хүлүмзүрүп каар, ооң соонда мендилежир. Бо удаада ол база ынчалды. Ооң шала чай чогу тончуг. Дараазында хүннүң кичээлдеринге белеткенип орган боор, бир кыдыраашта бир-ле чүве чуруп ор. Ооң кичээнгейи үүгле ында. Ол аразында аваазы ора:

— Саян, аа уруум, сакпынга сугдан куткаш, плитага салып каг аа. Шайдан база кааптар сен — диди.

Саян-кыс ону күүсеп кааш, дедир келгеш олуруп алды. Ооң бир-ле чүвени эки чуруп алыр дээш кыыдып олурары илдең. Аваазы база катап-ла:

— Уруум, бистің удуур орээливисте дүүн шала ээрип кааным чүү бар чүве, боже эккеп салып бээйт — деп бо.

Ону Саян-кыс база-ла дораан күүсетти. Бистер алыр-албас, ажык чок чугаавыс уламчылавышаан бис.

— Тон азар черде мээң чеди-чогум бар, эккеп берем, уруум. Шала шыырыгып олур мен — деп, Чарашпанның кадайы уруун база катап айбылады.

Ооң айбыланыр чүвези ооң-биле төөмээн. Ол-бо чүве эккеп бер дээш ол Саян-кыстың ийи-үш-даа тургусту. Соолунде барып Саян-кыс шугулдаксай берген ышкаш апарды. Шынап-ла, ооң бирле чүвеге таарзынмайн орары илдең болду. Аваазы база бир айбылаптарга, ол шыдашпайн мынча диди:

— Айбыланып-ла орба даан, авай! Чай чок кичээл кылып олур ышкажыл мен.

Бистер, улуг кижилер, чамдыкта ындыг бис, чүвениң хөлү хөлбере бергенде, буруувус билип каар аан. Саян-кыстың аваазы менден эгени бергени ол боор, ооңум турган, кухняже кылаштап чоруй барды.

Шаңгыр оол ДОРЖУ.

Төөгүнүң арыннарындан

ҮЙМЭЭННИ БАСКАНЫ

1966 чылдың күзүнүнде тыва улустың аас чогаалын чыып бижип чораан, Улуг-Хем районнуң Торгалыгга чеде бердим. Узун кудумчунуң ортузунда партизан Бүлчүннүң бажыңының даштында ногаанчыдып олуруткан чыжыргана, инек-караа, кызыл-кат, тал дээш үнүштер-ле хөй.

Кире бергеш, мендилештим, адымны ададым.

— Степан Самбажапович — деп бодун таныштырды.

Ооң караа шагда-ла көзүлбестээн дээрзин баш бурунгаар дыңнаан болгаш алдепсинмедим. Имиреш боордан башка анаа карак ышкаш. Боду сиреш, сөөккүр, «турза узун, тутса мөге» кижилериң бирээзи илдең. Думчуу кырлаң, солагай талакы чаагында ханы сорбу бар, бажының дүктери көк, ак хөйленгир, көк галстуктуг, кара костюмнуг олурда көрүштүү аажок, чугааазы дорт, чечен, революсчу сестерни бо-ла ажыглай кааптар.

— Караам чүве көөр эвес, оглум, кончуг дайзыннарның мынчап кааны ол ышкажыл. Харын-даа диригкеш, чүүк чүдүрүп, аапсаап ажыл кылыр ооллардың тускай хевин эштикеш (эвлчег солчур аразында) база-ла чүүк киирер эжиктен өткеш, туалетке быллан олурдум. Чорумалдар сөктүп кирип, олудун ээлептерге, «койгуннуң» олуду хос сандай мен бо мен дигензиг, манап тур, олудум ээлептим.

Ногаан эриктер, ак-көк далай — агаарга аян-чоруум 3 шак хире үргүлчүлээн соонда, Токио чоокшулап, 30 минут артканда база катап ончалаан. Стюардессаларның карактары алараңайчы-ла берген, артык кижиден сести бербес ийикпе, ой, та, ок-боолуг террорист, ой, та, бомба хойлап алган шпион чаштып орар — оларның сагыжында чүү кирбээн деп! Үдекчи кыстар чорумалдарны коргутпас дээш хүлүмзүрүүрүн кызыттылар, ол хүлүмзүрүг меңээ, ойнаар-кыс арнында ышкаш, эптеп каанзыг болган, коргуушкун далай чалгыы дег диргелип органын эскергеш, оон ыңай туттунуп шыдаваан мен. Херек нарыыдаар болза, улам багай деп чүвени билгеш, «Билет чок койгунак мен мен, мээн күзелим — силерниң кайгамчык чуртуңарны көөрү» деп англи дылга-мулдурлап бижээш, үдекчи уругже сундум. Совет паспортумну база көргүстүм. Шыя тудар демир аймаа, кандыг-даа чепсек чок чорааның чаяан болган. Япон уруг ыглапкан. Үдекчи эрниң карга база бүлдеш диди. Кижиге бүзүрээн арыг сеткилдин кылаң дамдызынга хүннүң херелин көргеш, бодум бала-бадырыптым. Ийи таладан коргуушкунуң дээди чадазы өөрүкүже шилчий бээрге, чүгле карак чажы кээр чүве чорду. Дириг сеткилдин изиг оду чылыг чашче ынчаар шилчээн. Оон япон угбаларым мени самолётту башкарып чораан эрлериниң шиник өрээлинче эккелген. Чип көрбээним чемнерни аңаа чидим, дуран тутсуп каан, көрүп көрбээним эриктерни, чалым-каскакты аңаа көрдүм. Токио хоорайның булутта шашкан шыпшык бажын база көрүп эртим. Эрикте корабль өртээлин чүү дээр, тоол, тоол!

Мен «хол көдүрерим» мурнунда-ла рация-биле дамчыдыпкан болгаш, самолёт хонары билек, мени таңныыл уткаан. Чазак төлээзи шыңгыы байысаады. Үдекчи уруг болчуп-даа турду. Буруум миннип, кем чок күзелимни чугааладым. Дараазында чөпшээрел бижиктиг, билеттиг келиримки аазадым.

«Хүн — күзел, тын — алдын» дижир. Хүн үнер чүктүң чуртунче аян-чоруум харын-даа эки аайлыг болган. Өршээ, бак чүве ыңайла турзун! Кымга-даа хора чедирбээн мен. Өртемчейин эргиир күзел өске бүгү чүвени уттуптарынга чедиргени ол ыйнаан. Келир үеде чурттар аразынга кызыгаар деп чүве шуут чиде бээрин, сөөк-язы ылгашпазын күээр-дир мен.

Делегей байдалының чымчап, өнчүк-чөгээ чавырлып, буян хөрээнин делегеп турарын бо чижектен көрүп болур. Оон башка кызыгаар эртип «койгуннап» деп чүве — баш мунмойнун сунгаш, хүлүмзүрбүшаан, оожум айтырды:

— Ам база ужуражып келдивис бе, дом? Соонардан чоруп олурар өөрүңөр бар бе, саны кажыл, чепсээ чүл?

— Ындыг айтырыг салырының орнунга чаа эрге-чагырга-биле эптежип, оон хоойлу-дүрүмүнге чагыртыр болзуңарза эки-дир, мээрен — дидим.

Мээрениң хүлүмзүрүү чоорту өжүп, шырайы соой берди.

— Мээң аспаамда база катап кирип келген болганында уштунуп үне бээр мен деп бодаан хөрээн чок, ол бүгүнү сөглеп бээр болзунза, амы-тының оочулап, салып чорудуптар мен — деп көгүттү.

— Эрги ёзу-чурум эгидер деп бодаванар, дөзу ирип дүшкен төре херээ тудуп шыдавас аңгы-дыр, дораан дүжүп беринер! — дидим.

Мээрениң уштунчак ала карактары улам херлип, метпегер көк арны кызып, мадар думчуун дырыштыргаш, алгырды:

— Ада-өгбезиниң угундан дедир, самдар, ядыы чүвелер, силер ышкаш сидигенчиктерге дүжүп бээр деп чүвени таптыг көргүзүп берейн шиңме!

Ынча дээш, уштуктуг чеңнерин сывырынгаш, тура халып кээп, аксымче, бажымче шашкылап, тепкилеп-текпилеп «Ам мээң холумдан дириг үнмес сен, сойлук, эриидеп турунар!» деп дужаап кагды.

Чүк баарында олургулаан бирээзи мадагар кара, өскези узун, арган куу ийи кижи тура халышкаш, ыяшбиле-даа, кымчы-биле-даа улдап-ла турлар, билбес мен, моорап калдым.

Миннип кээримге, бир кижи чанымда олур.

— Ам-на миннип келдин бе? «Сөглевес болза даарта азып өлүрер» деп шииткел үндүргеш, меңээ таңныылдадып кагды, сени таныырла болгай мен. Дүрген дезип чорувут — дээш, үндүрүптү. Оон ат-сывын айтырып, эки таныжып албаанымга сөөлүнде хомудаан мен.

Кызылга келгеш, бүдүн отряд алгаш, катап чоруптум. Ол аразында актар дезип чоруй барган болганнар. Адар-Төштүң арт кырынга одагландывыс. Отрядтарының ең эрес эзирлери — Частып биле Авыданы хайгыылчыга чоруткан бис.

Дүн ортузунда хайгыылчылар чедип келген. Олар чоок-кавы аалдардан айтырып, Чадаанага дуюкаа хыналданы кылганнар. Үймэнчилер аалдарының малмаганын былаап, арага-дарызын тиктирип ижип, аныяк уругларны күштеп, чазарлап, чонну көргүдүп, туразында аажылап турарын чугаалап, оларның саны, боо-чепсээн, кайда турарын тодарадып алгаш келгеннер.

Тускай планы кылгаш, чорупкан бис.

Сумунакчылар удуп чыдырда, даң бажы шара-хере турда, бүзээлел келгеш, хенертен боонун бир алым дааштаашкыны-биле атпышаан, «ураалап» кирептивис. Олар боо безин чаза тудар чай албайн, дүжүп бергеннер.

Чадаанага эрге-чагырганы катап тургускаш, ээп чайыпкан бис.

Саяа БЮРБЕ.

«АГААР КОЙГУНУ»

Ооң-биле чугаа

Кожам оол 21 векке чедир сайзырай берген кайгамчык оран Японияга четкеш келген. Ооң чугаазын дыңнаксааш, дөстүнмедим:

— Бисте 30° соок-тур. Индияга баарыңга кандыг болду, Аян?

— Үжен градус изиг.

— !?..

«Чугааны канчап шуудадып аар чоор? Хөөрээрге дыка-ла хөөнү чок ооллар. Бодунуң иштики делегейи-биле хагдынган болгаш мындыг болгай аан бо».

Аян мээң бодалымны удур көрүжүмден номчуй каапкаш, билдирер-билдирбес хүлүмзүрдү. Ооң хүлүмзүрүү кижи бүрүзүнге эскертинмес, дыка ханы, үүгле карааның шозунга хаяланып ойнаар болду.

— Малайзияга чылыы чээрби градус ажыг, агаар шыксыг.

— Шык база аңгы-аңгы болгай, далайзыг, дуссуг азы чылыг бус?...

— Шала ыышсыг, чиге сөглээрге, пальмалар чытталып турар. Куала-Лумпур кайгамчык силиг хоорай болду. Мен аная аэропортка бир хондум. Ында көлдуунда кыдаттар чурттап турар деп билдим. Даңны атсы телевизор кайгап бала ыңай-бээр шуушкан кижилерниң хире-чеңгезин бодап, оларның амыдыралын шинчилеп ордум. Ол өртээлден делегейниң кайы-даа чүгүнче ужар самолёттар долу, бир эвес англи дылды шуут билбес турган болзумза, өске чүкче салчаштыр «койгуннапса», чүүден дора. Мээң оруум — үүгле хүн үнер чүкче. Япония баар рейсте ыналда ужур чок. Чер адаа таварты эрткан, ам үжен ажыг чыл дургузунда чырык хүн көрбейн чурттап чор мен — дидир. Оон эгелээш-ле, чугаасоот төөгүже шилчий берген.

Степан Самбажапович Бүлчүн 1921 чылда кыдат генерал (чанчын) Ян-Ши-Чаонуң шериниң удур дамиселге идепкейлиг киришкен. 1923 чылда Шагаан-Арыг аксынга ак гвардейжи офицер Мальцев 200 шериглиг келгеш, кезиий Хемчикче чоруткан, кезии Улуг-Хемге арткан. Аңгы демисели улам чидигленген. Ынчан Бүлчүн Улуг-Хемге аревэ кожкомунуң секретары турган, аныяктарны аңгы демиселинче көдүрүп үндүрген.

Шагаан-Арыгның Даг-Ужунга турган Ян-Ши-Чаонуң шерии Эйлиг-Хемнин Кыргыс Сонам-Байырның дужаалын ёзугаар, Бүлчүнүң түткаш, кызылдарның боо-чепсээн айтып бээрин негээн. Сөглеп бербеске илчирбелен бектээш, эриидеп, хиличектеп, шаанга кирген.

Степан Самбажапович 1923 чылда Тываның Аратың революстуг намының кежигүнүнге кирген. 1924 чылда Араттың революстуг шериниң хүрээлениге киргеш, ур болбаанда, шеригниң комиссары апарган.

1926 чылда С. Бүлчүнүң Москваже чоруткан, ол Фрунзеге ужуражып, шериг чепсээн дилеп эккээр арганы болган.

1928 чылда ТАР-ның иштики херектер яамызының сайыдынга томуйлаткан. Ол мээң дилээм ёзугаар кайчаар партизаннап, дайзыннар-биле кайы хире демиргежип чораанын мынчаар чугаалаан чүве:

— 1924 чылда часкаар чайын Хемчикче өскүп үнген феодалдарның тура халыышкынын базары-биле чоруткан эвээш шериг Чаа-Хөлге хондувус. Даң адын чорда, актар бисти бүзээлепкен. Артык күштүг актар бисти туткаш, Чадаанага эккелдилер.

Моон мурнунда Улуг-Хемнин Даг-Ужунга мени эриидеп, соп турган Шыырап-Мээрең база ында олур. Ынак өнүүнге ужуражып келген кижи дег, ооң өөрүшкүзү кыптыгып, хидиледир каттырар-даа, менче узун үзүлгедишкиннер өзүп турар» деп түннеп орган болду.

Бир хоорайдан өске хоорайже сорулга чок көжүп, улус карманы кактап, күштеп-чазарлап, каржы үүлгедиг кылып чоруур хулиганнарга удур пародия (кочуөттүүг) кылган боордан башка, Аян хөөкүйнүн аян-чоруу делегейни бодунга ажыдар чырык күзелинден үнген деп болчуп ор мен. Ону өттүнүп «койгуннанар» деп кымны-даа кыйгырбадым. Харын-даа мындыг херекче кым-даа семевезин деп күзедим. Бо айыылдыг болгаш баш мунгаш херектир.

Аян кежээки школада өөренмишаан, № 9 школаның спортзалын чүп, 80 ажыг рубль шалыныы ап турар. Ол ус-шевер ооллун күш-культура башкызы аваазынга чиик, онза костюмну боду быжып, даарап бергенин ийи караам-биле көрдүм. Болбаазын хептй быжып, даараар, боова-үзүмнү быжырып кылыр аваазынын кем чон уян чассыгбайы ындыг дидим. Азия дипти алды хонукта эргээш келир деп кым сактыр! Фантазия ышкажыл. Аян хаалчак аажылыг, хөй номчуттунар, үен-даян кижилерден олк, чүгле бодунуң чээрби бирги веги-биле бисти мурнай берген бодунуң делегейинде чурттап чоруур, онзагай ооллуң. Аңаа шын угланыышкынны бээр болза, ол келир үеде биске кандыг-ла-бир ховар ажыдыышкынны кылыпкы дег тускай салым-чаяанныг хире. Ындыг кижилер кончуг ховар. Ооң-на ужун ол ооллга, чалыы салым-чаяанны хумагалап камгалаар сорулга-биле, келдерел көргүскен болду бе?! Чүведе черле ужур бар.

«Кым боор сен, Аян?» деп Москвага кызыгаар чериниң начальниктери оон айтырган-дыр. Оон ачазы Мочак-Хаай Намзыраевич дыңнап турган.

Оол:

— Чурттар аразынга агаарга аргыыр, ужар корабльдерге үдекчи болур мен — деп, ол дорт харылаан. — Чүгле моон соңгаар ава-ачамның угаан-кудун үндүрүп, төрээн өөмден деспейн, эки өөренип, акшаны ажылдап алгаш, билеттиг, чөпшээрелдиг аян-чоруу кылыр мен — деп аазаан.

Мээң бир түннелим: черле канчап барган улус боор бис, серемчиде хорамча чок деп чүвени уткан. Барын күктен бир тенек оол Кремль чоогунга кээп хонупту. Демир-орук белдирлеринге үскүлежишкин бола болгулай бээр. Далайгы корабль-даа үскүлежип кааптар... Чернобыль... Бөлдыр-бээжек Аян үш чурттун кызыгаарын өттүр «койгуннаш» келирге база бир өөредиг кылбас бе?!

Кымга-даа өөредиг болганы ол-дур харын, өг-бүле, хөй-нинти, социал, сөөк-язы, чурт-кызыгаар деп билиглериниң чаа бодаашкын-биле 16 харлыг ооллга кижизиг хамаарылгазын көрдүвүс.

— Хүн — күзел!.. — деп, орумда, оон ачазы — хоочун партия ажылдакчызы: — «Хоойлу — алдын!» деп немеп кагды.

Хүн — күзел, хоойлу — алдын. Аянның угбазы Саратов хоорайда башкы училищезинде өөренип турар. Нина Чүлдүмовна ажы-төлүн эдертип алгаш, дыка хөй хоорайларны кезип каапкан. — Аян 4 класс доозарга, Москвага барган бис. Картаны ашкан соонда, баар черлеривисти эндевес, аная өскен, төрээн-биле дөмей бисти кайгаткан — деп, ол чугаалады. — 4-5 харлыында самолёттарны хана долдур азып алган олурар оол болгай. «Наука и жизнь» деп журналды үргүлчү номчуур».

Оон өг-бүлезинде бүгү байдал дыка экн. Ам бир катап чылан чылы эргип кээрде, Аян Тываның база бир ховар ооллдарының бирээзи турар эвеспе. Ол бирле чүвеге бодун ажыдар ужурлуг ховар салым-чаяан. Мен хуумда аная бүзүрээр мен.

Декабрь 28-те үнген «Известия» солунга делегейниң кайгамчык булуну Японияга чедир дээр оруу-биле «койгуннап» четкен тыва оол Ооржак Аянның дугайында «Билет-даа чок, чалалга-даа чок Тывадан Япония чедир аян-чорук» деп чүүл парлаттынган. В. Кривдик январь 1-де үнген «Тувинская правдага» ол ооллу Москвага ачазы уткуп чеде бээрге база катап дургунай берген деп хөлүн алдады хөөредипкен. Херек кырында ол Индияже ужарда, ында изиг деп чүвени билгеш. Шереметьево авиаөртээлинге туалетке хоолай артыына чажырып кааны кышкы боргун алыр дээш, уруглар өрээлинден хензиг кала үнгеш, чогуур черлерниң кызыгаар төлээзи-биле чугаалажып органын оон ачазы М.-Х. Ооржак бо одуругларының авторунга дыңнаткан.

Күлар ЧЕРЛИГ-ООЛ
Чогаалчы.

Кышкы дыштанылга

СОЛУН-ДАА, ХӨГЛҮГ-ДАА

Найысылалдың школаларының өөреникчилери кышкы дыштанылгазын хөглүг, солун кылдыр эрттирип турар. Республиканың хөгжүм-шии театрында тургустунган Чаа чылдың янзы-бүрү оттар, ойнаарактар-биле каастаттынган шивизиниң чанынга ыры-шоор, оюн-тоглаа, катыг-хөг орай дүнеге чедир диңмиттелип келир. Соок-Ирей, Харжыгаш болгаш өске-даа тоол маадырлары-биле өөреникчилер өнүктежип, конкурстарга тиилекчилер болур дээш аразында маргыжып тургулаар.

Өөреникчилер, пионерлер, октябряттар боттарының школаларынга, культура бажыннарынга, клубтарга болгулаар дискотекаларга, ужуражылгаларга, оюн-тоглааларга киржир. Ол кышкаш бичиилер «Пионер» кинотеатрга уруглар киноларын, мультфильмнер чыындыларын, республиканың хөгжүм-шии театрынга «Аладдинниң хуулгаазын деңи», «Күскежик» деп шиилерни сонуургап көрген. Оон ыңай хоорайның төвүнде болгаш өске-даа черлерде тургусканган Чаа чыл шивилериниң чанында доштан кылган улу, теве, аът болгаш өске-даа дириг амытаннар аймаан көрүп, ойнап хүнзээр.

Спортка ынак уруглар коньки кеткеш, кылагар дошка ужуткулаар, хаак кеткеш, даглар баштарындан каранадыр баткылаар, «Тайга» станцияга баргаш, арыг агаарга мага хандыр ойнап хүнзээр. Районнардан келген өөреникчилер найысылалдың төөгүлүг, культурлуг, солун көрүштүг черлеринче эскурсияны кылып турар. Олар Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейин сонуургап көрүп, театрларга, культура бажыннарына болгулаар шиилерни, концерттерни, киноларны көөрлер.

Уругларның солун, хөглүг кышкы дыштанылгазы уламчылавышаан.

ОЛАРГА ДЕТКИМЧЕ ХЕРЕК

Көрүкчүнүң бодалы

Ындыг үр эвесте «Тыва» деп аас чогаал ансамбли самагалдажыларга уран талантызын бараалгадып чорааш барды. Чаа тургустунган бо ансамбльди көрүп орарга, бодалга хөй-ле чүүлдер кирер чорду. Оон киржикчилери шупту бир үенин аныяк оолдары. Концертте эрги шагның ырлары, лама-хамның алгыжы, аът, оран-чурт, ынакшыл, өжээн-килең дугайында ырлар бар. Бурунгу тываларның чиигине хөгжүм хереклерди — игил, хомус, бызаанчы, лимбиге оларның ойнап турары онзагай. Концерттиң көл ооргазы хөөмей деп чүвени кижи эскерип-тер.

Хөөмей үгле тюрк, моол уктуг 9 хире улустарда бар: тываларда, алтайларда, хакас, шоорларда, каракалпактарда, казахтар, моол, тибеттерде болгаш Европа таланың улузундан үгле башкырлерде деп дыңнаан кижи мен. Тыва кижиниң хөөмейи депшилгелиг амгы совет үеде делегейниң улуг-улуг культура төптеринде чаңгыланып турар апарган. Бистиң сураглыг хөөмейжилеривис Хунаштаар-оол Ооржак, Монгуш Сундукай, Максим Дакпай, Кыргыс Соруктуг, Ондар Маржымал, Кара-Сал Ак-оол, Сат Манчакай болгаш өскелериниң-даа соон салгап, изин истеп чоруур аныяк талантылар бистерде бар-дыр. Олардан Борис Монгуш, Геннадий Тумат Парижже (1984 ч.), Японияга (1985 ч.) тыва хөөмейниң алдарын алгытканнар. Ынчангаш эн-не бурунгу хиреэзинде биеэги ышкаш кайгамчык чалыы хөөмей бо хүннерде тыва күүседикчилериниң ачызыңга бурунгаар хөгжүвүшаан. Тыва сыгытхөөмей моон соңгаар уламна сайзыраар дээрзин совет-америк музыка экспедициязының киржикчизи, доктор Теодор Левин демдеглээн болгай.

«Тыва» деп аас чогаал ансамблчиниң артистери, шынап-ла, бо талазы-биле улуг ажылды чорудуп шыдаар. Көргүзүг бүрүзү хөлчок солун, күүселде бедик деңнелдиг, арыг тыва национал хөөннүг, тыва хөгжүм херекселлеринге артистернин ойнап турары суг өзулуг сагыш-сеткилди доюлдуруп кээр-дир. Ук болүктү деткип турар изиг күзелдиг кижилер хөй. Ону Самагалдай суурга болган концерт соонда артистер-биле ажык чугаа херечилээн. Көрүкчүлер саналыңга «Тыва» ансамбльге холбаштыр агар сандан ажыдарын дилеп, идик-хеп, дериг-херексел хереги шыны.

Шынап-ла, боттарының идепкейин көргүзүп, ада-өгбелеривистиң уран чүүлүн, культуразын, улусчу чаңчылдарын шингээдип, бергелерге торулбайн, ам-даа бурунгаар дилээшкиннерни кылып турар бо аныяктарга Культура министерствозу, улусчу чогаадылганың республикага әртем-методиктиг төвүнүй талазындан оларга материалдыг, моральыг деткимче херек дээрзин артистернин, көрүкчүлериниң-даа чугаа-домаанган биллинди.

Римма ЧАВЫНЧАК.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ХҮНДҮЛЕЛДИҢ ДЕМДЭЭ» ОРДЕННИГ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ 1990 ЧЫЛДЫҢ ЯНВАРЬДА

РЕПЕРТУАРЫ

Январь 7-де. «Тыва» аас чогаал ансамблиниң концерти.
Эгелээри 19.30 шакта.

Январь 9-та. Хөгжүм-шии театрының артистериниң тыва музыка концерти.
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 11-де. У. Шекспир. **«Он ийги дүне».** (Тыва болук).
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 13-те. «Алас» ташы ансамблиниң концерти. Кызылдың уран чүүл училищези.
Эгелээри 12 болгаш 16 шактарда.

Январь 14-те. А. Ставицкий. **«Дөрт байысаалга».** (Тыва болук).
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 16-да. М. Салтыков-Щедрин **«Хөлегелер».** (Орус болук).
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 18-те. Курунеиин ыры болгаш танцының «Саян» ансамблиниң концерти.
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 19-20-де. Москваның шии театрының көргүзүглери.
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 30-да. Композитор П. Геккериниң чогаалыкчы кежээни.
Эгелээри 18.30 шакта.

Январь 31-де. Ч. Ондар. **«Ханныг истер».** (Тыва болук).
Эгелээри 18.30 шакта.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ

Понедельник

ЯНВАРЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 1-2 сериялары. 11.00 В. Маштаковка удуртқан цыган ансамбльдиң киржилгези-биле концерт. 11.30 Әртем-тайылбырлыг кино допчулалы. 12.30—13.20 «Мээн өңүүм — аът». Әртем-тайылбырлыг фильм. 9—10 сериялары. 15.30 «Капитан Грантының дилеп чорутканы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 16.35 «Россияна» ансамбль ойнаар. 16.50 Телефильм 17.20 Уругларга дамчыдылга. 18.20 Коллаж. (Реклама. Чарлалдар. Информация). 18.25 «Шок». «Чадалар» программага калсырылга. 19.40 Поэзия минуталары. 19.45 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30—23.40 «Уланованың салым-лаяаны». Барымдаалыг телефильм. 1—2 сериялары.

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Уругларның В. И. Ленин аттыг совет фондузунуң телемарафону. 00.00—02.05 Хоккей. «Чикаго Блэк Хоукс» (АКШ)—ЦСКА. АКШ-тан дамчыдылга.

Вторник

ЯНВАРЬ 9

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 3-кү сериязы. 9.45 Мультфильмнер. 10.05 Уругларга шагы. 11.05 «Ол болган... болган...» 11.25 Киноафиша. 12.25 Коллаж. (Реклама. Чарлалдар. Информация). 12.30 «Ye». 13.00—13.55 «Мээн өңүүм—аът». Әртем-тайылбырлыг фильм. 11—13 сериялары. 15.30 «Капитан Грантының дилеп чорутканы». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 16.35 Барымдаалыг фильмнер. 17.15 «Экии, музыка!». «Ниити ыры база бис». Уругларның бүгү-әвилел телеконкурзу. 18.00 «Объектив». Хоочун кинооператор Я. М. Толчаи-биле ужуражыышкын. 18.30 «Ye». 19.00 «Бажың дүжүмге кирер». Хабаровск области тускай школалар дугайында телеочерк. 19.35 Улустуг аялгалар. 19.50 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 3-кү сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Ромео биле Джульетта». Фильм-балет. 23.10—00.15 «Фестивальдар, конкурстар, концерттер».

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Бис-биле, бис ышкаш, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 9.20 Француз дыл. 9.50 «Дуровтарның династиязы». Телефильм. 10.20 Француз дыл 10.50 Уругларга фильм. «Чаш назынның сөөлгү чайы». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 11.55 Хоккей. «Чикаго Блэк Хоукс» (АКШ)—ЦСКА. АКШ-тан дамчыдылга. 13.55—15.15 «Сээн дугайында». Телефильм. 17.00 Мультфильмнер. 17.30 Барымдаалыг фильмнер. 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.30 «Сыддысчыгаш». Уругларга дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: медээлер. «Кеземче хрониказы». 20.45 Медээлер.

МОСКВАДАН

20.50 РСФСР-ниң үрер хөгжүм оркестрлер конкурстарының лауреаттарының концерти. 21.30 «Ногаан чууза». Уран-чечен телефильм. 1—2 сериялары. 23.45—01.00 Фильм-концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.30 «Шалола» ансамбльдиң концерти. Үзбек ССР. 19.15 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «13-кү дарга». «Россия» колхозтуң даргазы В. И. Квашин дугайында. 19.45 «Ясик, Алена база өскелер». Минскиден дамчыдылга. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Ритмиг гимнастика. 20.45—20.50 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш.

Среда

ЯНВАРЬ 10

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Экии, музыка!». «Ниити ыры оаза оис». 9.15 «Делегейни дескиндир». Альманах. 10.15 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Кжмерлериң хөгжүмнүг аас чогаалы. (Камбоджа). 10.30 «Ромео биле Джульетта». Фильм-балет. 12.00 Телефильм. 12.30 «Ye». 13.00—13.50 «Мээн өңүүм — аът». Әртем-тайылбырлыг фильм. 14—15 сериялары. 15.30 «Капитан Грантының дилеп чорутканы». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 16.45 Мультфильм. 16.55 «Кымдаа чоруксаваан». Совет немецтериниң чурттан үнүп чоруп турары-биле холбашкан нарын айтыыглар. 17.25 Уругларга дамчыдылга. 18.25 Коллаж. (Реклама. Чарлалдар. Информация.). 18.30 «Ye». 19.00 Хоккей. «Филадельфия Флайерз» (АКШ) — ЦСКА. АКШ-тан дамчыдылга. 21.00 «Ye». 21.30 «Эде тургустунушкун: нарын айтыыглар болган шинтпирлер». Өнчү дугайында болгаш чер ажыглалының дугайында ССРЭ Хоойлуларының телевиледдериң чугаалажып тур бис. 22.45—23.20 «Силерге ырлап берейн». Матвееваның ырыларын Г. Хомчик күүседир.

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 П. Корин чурукчунуң музей-бажыңы. 9.00 Немец дыл. 9.30 РСФСР-ниң алдарлыг артизи А. С. Пономарев-биле Останкинонуң Концерт студиязынга ужуражыышкын. 11.15 Немец дыл. 11.45 Уругларга фильм. «Чаш назынның сөөлгү чайы». 2—3 сериялары. 13.55 «Уругларга аччыгташтар дугайында». 14.25—15.35 «Эрткен чылгы калриль». Телефильм. 17.00 Делегей конкурузунуң дипломантызы Г. Вершигораның оюн көргүзүү. 17.25 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 17.30 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Шупту кады». Еврей автономнуг областың национал культуразын сайзырадыр дугайында. 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Совхозту кымдан садып алырыл азы ажылчынны аъш-чем-биле чүге хаңдырып шылавайн турар бис?» Теледамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 Медээлер. 20.20 «Тыва черде». «Өг-бүле болгаш өг-бүлеге кижизидилге». «Тиилелгениң 45 чылынга». Медээлер. 20.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 Уттундурбас музыкалыг кежээлер. Ф. Лист аттыг камерлиг оркестриниң концерти. 21.30 «Иван Грозный». Телефильм. 1-ги сериязы. 23.15—02.00 Хөгжүмнүг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Нарым чери: кижилер болгаш салым-чолдар». 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15—21.00 «Хостуг теманы шилип алдым...» Симферополь хоорайның № 25 школазында үстүкү класстарга әртемнерни башкылаарында болгаш кижизидилге ажылында чаа хевирлер дугайында.

Четверг

ЯНВАРЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 4-кү сериязы. 9.40 Мультфильм. 9.55 Я. Евдокимовтуң киржилгези-биле фильм-концерт. 10.25 Уругларга дамчыдылга 11.25 «Барон Фаль-Фейн. Орус монологтар». Телефильм. 12.25 Коллаж. (Реклама. Чарлалдар. Информация). 12.30 «Ye». 13.00 Хоккей. «Филадельфия Флайерз» (АКШ) —ЦСКА. АКШ-тан дамчыдылга. 15.00 «Магия»-биле ужуражыышкын». Телеочерк. 15.30 И. Брамс. Соната № 1. 15.55 Барымдаалыг фильмнер. 16.35 Музыка әртинези. С. Рахманиновтуң романстарын Л. Казарновская ырлаар. 17.30 «Коммунист» журналлың редакциязынга «Төгерик стол». 18.30 «Ye». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 Мультфильм. 19.55 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. Ийги фильм 4-кү сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Күрүне айтыыгларын шинтпирлээринге кижиниң ролю. 22.40 ССРЭ-ниң Күрүненин академилиг Улуг театрында итали музыканың кежээзи. 23.30—23.55 Улуг кижилерге мультфильмнер. «Бир ковбой, ийи ковбой». «Оваарымчалыг хуналар».

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Әртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус әртеми. 4 класс. Ногаан патруль. 9.05 Испан дыл 10.05 Испан дыл. 10.35; 11.35 Физика. 8 класс. Чаштанчы чүге чиде бергенил? 11.05 Бистиң сударыс. 12.05 «Иван Грозный». Телефильм. 1-ги сериязы. 13.50 Ритмиг гимнастика. 14.20—15.30 «Марк Твен удун...» Телефильм 17.00 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Алдын Колыма». Сталинчи лагерьлерге хоруглаттырып чораан—Магаланның баштайгы тудугжуларының дугайында. 17.40 Ритмиг гимнастика. 18.10 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Чурттап чораашар». 18.30 «Ye». 19.00 Хоккей. Делегей фестивалы. В. И. Ленин аттыг Төп стадионуң бичии спортчу ареназынган дамчыдылга. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва черде». «Сонгулдаларга уткуштур». «Хоойту болгаш хүлээлге». Делегей байдалының дугайында беседа. Медээлер. 20.50 «Азия төвү». 21.20 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.30 «Иван Грозный». Телефильм. 2-ги сериязы. 22.55—23.30 РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Ромина ырлаар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Далайже орук». Польша далай лигазының ажылчыны дугайында. 20.50—21.30 Мордва АССР-ниң Күрүненин «Умарина» деп ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти.

Пятница

ЯНВАРЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 5-ки сериязы. 9.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 10.30 Күрүне айтыыгларын шинтпирлээринге кижиниң ролю. 11.30 «Фестивальдар, конкурстар, концерттер». 12.30—13.00 «Ye». 15.30 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.55 «Ретро». Улгады берген назылыг кижилерге дамчыдылга. 16.55 «Чайковский дугайын бодап ора». Элээдилерге дамчыдылга. 18.25 Коллаж. (Реклама. Чарлалдар. Информация). 18.30 «Ye». 19.00 Телековуруг Ашхабад — Москва—Минск. РСФСР, Туркмения, Белоруссия регионнарында сонгулдалар база сонгулдалар мурунунуң кампанияларының байдалынын дугайында. 19.50 «Дон Кихот биле Санчонуң амыдырал-чуртталгазы». Уран-чечен фильм. Ийги фильм. 5-ки сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Аныяктар программазы. 23.15 «Бир чогаадылганың салым-чолу». Телеочерк. 23.30—23.50 «Ол болган... болган...»

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Әртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус әртеми. [illegible] Кыштаар куштар. 8.55; 9.55 «Шупту чүвени биликсе[illegible] бер мен». Киножурнал. 9.05 Англи дыл. 10.05 Англи дыл. 10.35; 11.35 География. 6 класс. Суглар болгаш курган черлер. 11.05 Өг-бүле академиязы. 12.05 «Иван Грозный». Телефильм. 2-ги сериязы. 13.25 Усть-Илим хоорайның «Сибирь» ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 13.55—15.00 «Ак-кок арыылаң». Телефильм. 17.00 Мультфильмнер. 17.30 Казах ССР-ниң Күртелерадиозу. Мал ажыл-агыйында ареңда керээзиниң дугайында.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.50 Чугула интервью. СЭКП ТК-ның кежигүнүнүң кандидат, СЭКП-ниң Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Шоршин-биле чугаа.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва телевиление чалап тур». Аныяктар видеоканалы.
21.15 Медээлер. 21.20 Киножурнал.

МОСКВАДАН

21.30—23.50 «Эрги Чаа чыл». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Орус улустуң ырыларын В. Ефимов ырлаар. 19.15 Украин ССР-ниң Күртелерадиозу. Өг-бүле айтыыглары. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бүгүдеге спорт. 20.30—21.30 Скрипка музыказының концерти.

Суббота

ЯНВАРЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Өг-бүле академиязы. 9.00 Мультфильм. 9.10 Улусчу хөгжүм херекселлериниң үнери. 9.40 Кижи институду. 10.40 «Улусчу чогаадылга». 11.10 «Дириг амытаннар оранында». 12.10 Тиилелгениң 45 чылынга. 4 сериялыг уран-чечен телефильм. «Бүгү арткан амыдыралынга...» 1-2 сериялары. 14.30 ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. В. Никулиниң чогаадыкчы оруунуң дугайында уран-чечен фильм-монографияның баштайгы көргүзүү. 15.40 Делегей программазы. 16.10 Леонид Быковтуң рольдары болгаш фильмнери. «Парлар чаажыктырыкчызы кыс». Уран-чечен фильм. 18.00 Делегей программазы. 18.45 «Крок» деп 1-ги бүгү-эвилел фестивальдың фильмнери. «Канчап кижи болурул», «Карло ачаның театры». 19.15 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Оркестриниң хөгжүмүнүң адаа-биле». (Швейцария). 19.45 «Кинопанорама». 21.00 «Ye». 21.30 «Кинопанорама». 22.45 «Чаа чылдың детективи» деп телебалет-баштактанығның баштайгы көргүзүү. 23.10—23.45 Хөгжүмнүг программа «А».

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Бичии ортулуктарга ужуралдар». Уран-чечен фильм. 9.30 Мультфильм. 9.45 Эвилелдешкен республикаларының студияларының фильмнери. «Сеңээ ажыттынган эжим». 1-2 сериялары. (Рига). 12.00 Ростовтуң музыка школазының уругларының камерлиг ниити ырызының дугайында барымдаалыг фильмнин баштайгы көргүзүү. 12.30 М. Нестеров чурукчунуң делгелгезинде. 13.15 УССР-ниң хөгжүмнүг аас чогаалының концерти. 13.45 Эвилелдешкен республикаларның кинопублицистиказы. «Честен чиик». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.05 Дж. Тартини. Концерт. 14.30 Видеоканал. «Эфирде — Совет Россия». 17.00. «Министриниң театрга дебюду». Поляк режиссерунуң тургусканы «Тартюф» деп шиини Омскиниң академилиг шии театрынга көргүскениниң дугайында. 18.00 Орус чугаа. 18.30 «Ye». 19.00 «Бүгүдеге педагогика». 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Поэзия минуталары. 20.25 Легенда ышкаш төөгү». Хөгжүмнүг телеабонемент. 21.30—01.15 «Бистин чурттап турар оранывыс». В. Виноградов режиссерунуң фильмнери. «Кайгамчыктыг карак чивеш аразын сактып чор мен». Уран-чечен фильмнер: «Веча экспрези», «Ашакка барбаңар, уруглар». Киноконцерт.—«База катап ынакшыл дугайында».

Воскресенье

ЯНВАРЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.20 «Спортлото» тиражы. 8.30 Ритмиг гимнастика. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Алачуртунга бараан болуру». 11.00 Эртенги хөглээшкиннинг программа. 11.30 «Аянчорукчулар клуву». 12.30 Тиилелгениң 45 чылынга. Уран-чечен телефильм. «Бүгү арткан амыдыралынга...» 3-4 сериялары. 14.35 «Музыкалыг киоск». 15.05 «Кадышыл». 15.50 «Кодээден дамчыдылга». 17.05 Уругларның информас-публицистиг программазы. 18.30 «Лейгарид» аас чогаал ансамблиниң концерти. 18.55 Мультфильм. 19.25 «Кижи дилеп турмен». Уран-чечен фильм. 21.00 «7 хонук». 22.00 «Мөнге үүлдер дугайында бодалдар». 22.15—23.50 Артистериниң А. А. Яблочкина аттыг Төп бажыңынга театржы ужуражыышкынар дугайында дамчыдылга-сактыышкын.

ИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильмнер. 8.50 «Эрги өрелер». Уран-чечен фильм. 10.15 «Гәсәрниң чүрээ». Телешин. 11.30 «Аянчорукчулар клуву». 12.30 «Өг-бүле». Тележурнал. 13.50 Барымдаалыг фильм. 14.10 Иллюзионнуг аттракцион. 14.30 Видеоканал. «Эфирде — Совет Россия». 17.00 «Планета». Делегей программазы. 18.00 Хаак спорту. Делегей кубогу. 30 км. Эр кижилер. 19.30 «Сарчук докторнуң кадыкшыдылга талазы-биле чаа методтары». «Бүгүдеге спорт» деп болуктен. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Пи» демдек адаа-биле дамчыдылганың арынарындан. «Смоленскиниң төөгүлери. Тенишева княгиня-биле үш ужуражыышкын». 21.00 «7 хонук». 22.00—00.05 «Иллюзион». Итали кино уран чүүлүнүң төөгүзүнден. «Дүн».

КАИ дыңнадыы

ДЕКАБРЬНЫҢ ТӨНЧҮЗҮНДЕ...

Эрткен чылдың сөөлгү айының 10 хонуунда республикага 20 озал-ондак болган. Оон түннелинде 3 кижи амы-тынынан чарылган. 19 кижи балыгланып бертингеп, 2 чолаачының эзирик чорааны илерген.

Кызыл хоорайга 3 озал-ондак болганы-биле 1 кижи өлген, 2 кижи балыгланып кемгеен.

КАИ ажылдакчылары хайгаарал чорудуп тургаш, 56 чолаачының орукка чоруурунуң чурумун хажыткынын илереткен. Оларның аразындан «Тыва агроөлөтпүр тудугнуң» ажылчыны Александр Наумович Шалаев 47-37 ТВЛ күрүне дугаарлыг ГАЗ-52 деп маркалыг машинага эзирик чорааш, туттурган. Оон хөрээн истелге оганнарынче шилчиткен. Анатолий Алексеевич Бочаров дээрзи 78-89 ТВЖ дугаарлыг хууда «Москвич» машиназын арага ижип алгаш мунуп чорааны үүнүп 200 рубльдиң штрафызиле торгаткан. 09-67 ТВА дугаарлыг машинанын чолаачызы Михаил Кузьмич Панин база-ла эзирик чурум үүнээш, чолаачылаар аргезин ийи чыл иштинде казыткан. Хуу улустуң машиназын септаар чедре ажылдап турар Эрес-оол Байыр-оолович Хертек 85-97 ТВЖ дугаарлыг машинаны эзирик башкарып чорааш, туттурган. 200 рубльге штрафтаткан.

Чаламна автосоруунуң 7 ругаар километринге «Искра» совхозче чоруп орган машина ажылдаанының түннелинде, 1967 чылда төрүттүгеен Белек Ховалыг баш тии шимчээш, ештүн сыккаш, район эмнелгезинче кирген. Ол-ла машинага пассажир болуп олурган чораан 1964 чылда төрүттүгеен Мерген Ховалыгын ештү бертингениңден оны район эмнелгезинге чедирген. Ооларының кайызы-даа Кызылдың уран чүүл училищезинде өөренип турар. Машинаны ажылдап алган ийи ажык кижи кайызы-даа эзирик болган.

Анна ДАВЫШ.
Куравтоинспектор, милицияның капитаны.

АЯН-ЧОРУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Аян-чоруктарның болгаш экскурсияларның Кызылда бюрозу сургуулдарны болгаш школачыларны, улуг-даа улусту бүгү өөредилге чылының иштинде болгаш дыштанылга-даа хүннеринде дараазында автобустуг экскурсиялаашкын маршруттарынче чалап турар:

1. «Кызылдың эрткен, амгы болгаш келир үелери». Автобуска олуруп алгаш, хоорайны 3 шак иштинде кезиир, аян-чоруктун өртээ — 47 рубль.

2. Даараныла фабриказынга, типографияга, алгы заводунга, метеостанцияга, телетопке, мебель фабриказынга, № 1 аптекага, ХБТЭ-ге, аныяк техниктер станциязынга, Пионерлер бажыңынга — экскурсия. Үргүлчүлели — 1 шак, өртээ — 3 рубль 20 көп.

3. 8-10 класстарның школачылары Кызыл хоорайның дараазында өөредилге черлерин сонуургап көрүп болур: институт, педучилище, ОБК, ББИ, уран чүүл училищези, кооператив училищези, КПТУ, политехниктиг институт, автоорук техникуму, кодээ ажыл-агый институду болгаш техникуму. Үргүлчүлели — 1 шак, өртээ — 3 рубль 20 көп.

4. Орукка шимчээшкиниң чурумунуң талазы-биле экскурсия — «Кичээнгер, светофор». Үргүлчүлели— 1 шак, өртээ — 6 рубль 60 көп.

5. Алдан-Маадыр аттыг музейге экскурсия. Үргүлчүлели — 1 шак, өртээ — 6 рубль 60 көп.

6. Хову-Аксы суурже, кобальт комбинадынга экскурсия. Аян-чоруктун ниити өртек-хөлезини 190 рубль (38 кижинин аъш-чеми-биле кады).

7. Сарыг-Сеп суурже школада чурт-шинчилел музейин көрбүшаан, экскурсия. Өртээ — 141 рубль.

Турай хоорайже, чурт-шинчилелиниң музейин көрбүшаан, экскурсия. Өртээ —127 рубль.

Кочетово суурже, музейни көрбүшаан, экскурсия. Өртээ — 134 рубль.

— Экскурсиларга немелде хандырылгалар: хөгжүмшин театрынга шиилер, амданыг чемнер столу, делгелге залын көөру, кинотеатрга баары.

Транспортту ажыглавышаан, экскурсиялар организастаар дээр болза, планнап турар экскурсияга чедир аянчоруктун өртек-хөлезинин баш удур төлээш, 10-15 хонук бурунгаар бижимел чагыны киирери чугула.

Бюронуң турар черп: 667000, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчунуң № 1 бажың, «Мөңгүлек» гостиница, 2-ги каът. Аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозу, санажылга счёту № 700120, соцчурттарга банкызы.

Экскурсияга чагыгларны — 3-12-81 телефон дамчыштыр база хүлээп ап турар. Бюро хүнүнүн-не суббота болгаш воскресеньеде 9 шактан 18 шакка чедир ажылдап турар.

КИНО

ЯНВАРЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Похищение чародея» 10.00, «С течением времени» (2 сериялыг, Индия). 11.50 18.50, «Однажды в Америке» (3 сериялыг, АКШ) 14.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бесстрашный атаман» 10.30 15.30 «Она с метлой, он в черной шляпе» 9.00, 12.10, «Раз, два — горе не беда» 13.40, «Приключения Квентина Дорварда, стрелка королевской гвардии» 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киносборник 11.40, «На помощь, братцы!» 13.30, 15.20, 17.10 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Лиловый шар» 10.00, «Двое и одна» 11.40, «Одиночка» 13.30 15.20, 17.10, 19.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Метичара — зверь морской» 14.10, «Проводник» 16.00, 18.00 шактарда.

667000, Кызыл хоорай Красноармейская, 100 Индекс 54241

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харымсалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-83. Киллистер: ◆ аян-тийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузут — 3-34-98, 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73; ◆ реклетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизе — 3-39-03, 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн бар-гаяда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амалы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл шеңгиниң болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 361. ТС—00015.